

Oma Keel

nr 1 / 2006

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mati Ereht, Tiiu Ereht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Piibe Leiger, Helmi Neetar, Peeter Päll, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Maire Raadik

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2006

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Helle Metslang</i> Grammatika ei saa kunagi valmis.....	5
<i>Küllli Habicht</i> Meie muutuv kirjakeel	12
<i>Annika Kilgi</i> Mida eestlane teeb? Verbisageduse muutumisest ainsuse kolmanda pöörde näitel	20

Keelenõuanne

<i>Argo Mund, Maire Raadik</i> Selge(ma)ks saada mitte käega lüüa.....	25
<i>Sirje Mäearu</i> Poolitusprobleeme	39
<i>Tuuli Rehemaa</i> Kuidas lühendada	44
<i>Tiina Paet</i> Kas <i>smoothie</i> või smuuti? Või hoopis mahedik?	50

Ülevaade

<i>Jaan Õispuu</i> Johannes Aaviku selts: kujunemislugu ja tegevussuunad	53
Isamaalised auhinnad väärtustavad rahvuskultuuri	64
<i>Küllli Habicht</i> Eesti keele päev Münchenis	67

Intervjuu

Mari Must. <i>Küsitlenud Mari-Liis Kalvik, Mari-Epp Tirkkonen</i>	70
---	----

Raamatud

2005.–2006. aastal ilmunud keeleraamatuid (<i>Maire Raadik</i>).....	77
--	----

Kroonika

2006. aasta keelesündmused (<i>Maire Raadik</i>).....	79
---	----

Grammatika ei saa kunagi valmis

Helle Metslang

Helsingi ülikooli eesti keele ja kultuuri professor

Tallinna ülikooli eesti keele professor

Iseseisvast sõnast abisõnaks, abisõnast käändelõpuks ...

Kodus oled või? Mina vä? Tuled vä? Küllap on sellised küsimused mõnelgi meist kõrva riivanud. Ei vaevuta tänapäeval enam korralikku *kas*-küsimust moodustama, ja vähe sellest, ei viitsita sageli *või*-sõnakestki korralikult välja ütelda.

Eks seda üldrahvalikku väljaütlemislohakust on olnud kõigil aegadel. Ühelt poolt on keele ajaloos muutunud sõnakujud, ilma et sõnade roll keeles muutuks, teiselt poolt aga võivad välised muutumised olla vaid kaasnähtuseks vormide staatuse muutumisele. XVI–XVII sajandi kirjakeel annab tunnistust, kuidas kaassõna *kaas* (nagu tänapäeva soome keeles *kanssa*) jäi järjest lühemaks, kasvas kokku eelneva nimisõnaga ja muutus käändelõpuks *-ga*. Sellest annavad tunnistust niisugused näited nagu VI sajandist *Ißantswka* (issand su kaas) Kullamaa käsikirjas, VII sajandist *Sannade kaks* (sõnade kaas) Georg Mülleri jutlustest ja *herje kaa* (härja kaa) Heinrich Gösekeni grammatikas.

Muutuseahelas on siis näiteks selliseid vorme: *isa kaas – isa kaa – isaga*. Tänapäeva keeles on meil selle tulemusena olemas kaasaütlev kääne, millega väljendame nii kaaslast (*jalutab isaga*), vahendit (*lõikab noaga*, *sõidab jalgrattaga*) kui ka näiteks tegevuse viisi (*tulen rõõmuga*). Soome keeleski, eriti Eestile lähemas Lõuna-Soomes kipub kaassõnaihend nagu *isän kanssa* kõnekeeles kokku kasvama kujule *isänkaa*. *kaa*-osise edasisest sulandumisest annab tunnistust see, et esineb ka kuju *isänkää* – see on juba üks terviklik sõnavorm, mida läbib soome keelele omane vokaalharmonia.

Uus kääne pole aga olnud ainus sõna *kaas* kokkukuivamise tulemus: samast allikast on pärit veel rõhumäärsõna *ka* ja meie õige ja

hea küsisõna *kas*. (Et *ka*-sõna võib aidata küsimust vormida, näeme näiteks küsimusest *Usud ka?*) Keeleajaloo uurija Paul Alvre on näidanud, et sõna *kaas* täitis vanas kirjakeeles algul kõiki kolme ülesannet¹, nt *Meye peame syn kaas motlema* ('meie peame siin ka mõtlema', G. Müller), *Kahs sinna ollet Christus se Jumala Poick?* ('Kas sina oled Kristus, see Jumala poeg?', J. Rossihnius VII sajandist). Ajapikku hargnes siit kolm eri kujuga ja funktsiooniga keelendit: *-ga*, *ka* ja *kas*.

Ajas veel tagasi vaadates leiame, et eesti varasem *kaas* ja soome praegune *kanssa* on omakorda kujunenud varasema nimisõna *kansa* ('inimesed, seltskond, kaaslased', soome keeles praegugi olemas tähenduses 'rahvas') kuhu-tähendusega käändevormist *kansak*.² Võime siis oletada sellist muutumisahelat: *isan kansak* 'isa seltskonda' > *isa(n) kaasa* > *isa kaas* > *isa kaa* > *isaga*.

Grammatiseerumine toob keelde uusi grammatikavahendeid

Mida neist kahest näitest, küsisõnast ja kaasäitlevast käändest, näha on? Näeme siin grammatikavahendite kujunemist. Käändelõpp (*-ga*) on pärit kaassõnast (*kaas*), kaassõna omakorda nimisõnavormist. Küsisõna võib tulla mäarsõnast (*kas*) või teisest grammatilist rolli täitvast sõnast, sidesõnast (*vä ~ vői*). Uus grammatikavahend võib tulla olemasoleva kõrvale (praegune *vä* olemasoleva küsisõna *kas* kõrvale, mõnisada aastat tagasi *kas* selleaegse küsisõna *es* kõrvale), võib aga tulla üsnagi tühjale kohale, nagu arvatavasti kaasäitlev käänne, sest ammu *ne*-lõpulisest komitatiivist vanas kirjakeeles tähelepanekuid ei leidu.

Ühelt poolt on siin keele ajalooline kujunemine, teiselt poolt teeb igal ajal ajalugu ka selle aja keel. Vormid *kaas* – *kaa* – *-ga* sajanditetaguses keeles ei saanud olla kasutuses järjestikku (nii et mingi aeg öeldi *isa kaas*, seejärel mindi päevapealt üle kujule *isa kaa* ja ükskord hiljem kujule *isaga*), vaid kokkukasvamine, käändevormiks muutumine ja kasutusvõimaluste laienemine toimusid järk-järgult, järgmine kasutus kujunes tasapisi eelmise kõrval. Nii ka praegu sõna *vői* kasutus küsisõnana on välja kasvanud ta kasutusest sidesõnana (*Tuled vői?* on sisult enam-vähem sama mis *Tuled vői ei?*), mõlemad on käibel.

Neis näidetes ilmneb grammatika kujunemise reeglipärane protsess, mida nimetatakse **grammatiseerumiseks** (kasutatakse ka termi-

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

nit *grammatikalisatsioon*). Grammatika kujunemise üldistav uurimine **grammatiseerumisteooria** mõistestikus on saanud üheks keeleteaduse huvikeskmeks XX sajandi lõpu poole, toetub see aga pikale keeleajaloo uurimise traditsioonile võrdlev-ajaloolise keeleteaduse ja keeletüpoloogia raames.

Grammatika kujunemise seaduspärasusi on otsitud ammu, juba näiteks XIV sajandi Hiina keeleteaduses. Ajaloolise keeleteaduse arenguga XIX–XX sajandil kaasnes muutuste seaduspärasuste otsimine, keeletüpoloogia pürgis kõige muu hulgas kokku võtma ka keelemuutuste üldisi reeglipärasusi. Termin *grammatiseerumine* (prantsuse keeles *grammaticalisation*) võttis kasutusele 1912. aastal prantsuse lingvist **Antoine Meillet** oma töös „Grammatiliste vormide kujunemine” („L'évolution des formes grammaticales”). Kuni 1970. aastateni nägi keeleteadus grammatiseerumises keele ajaloolise arengu analüüsi vahendit. 1970. aastail vaatenurk avarus ja hakati vaatlema ka keeles samaaegselt ilmnevaid grammatiseerumisnähtusi.

Grammatiseerumine on siis sõna või vormi suundumine mingit grammatilist funktsiooni täitma. Paralleelselt – kuigi mitte alati samal ajal – kulgeb mitu muutust: struktuuriomadused mõtestatakse ümber (toimub reanalüüs), tähendus nihkub ja muutub abstraktsemaks, keelendi kuju redutseerub. Kõik need muutused saavad teoks, kui uus mõtestus rahva seas laialt levib, ja levida saab ta siis, kui kulgeb loomulikku grammatikaliseerumistrada.

Kaasaütleva kujunemise käigus toimunud reanalüüs seisnes kaasõna tõlgendamises käändelõpuna. Täendusnihete kohta on ühes grammatiseerumisteooria põhiesitustest, B. Heine, U. Claudi ja F. Hünnemeyeri raamatus „Grammaticalization. A conceptual framework”³ välja pakutud tähenduspiirkondade järjestus, mida mööda vasakult paremale tähendusnihted sageli kulgevad:

ISIK > OBJEKT > TEGEVUS > RUUM > AEG > KVALITEET

Näiteks kaasaütleva funktsioonide lisandumine oleks selle loogika põhjal kaasnevalt isikult (*jalutab lapsega*) kaasnevale objektile (*käib kepigä, joonistab pliiatsiga, sõidab rongiga*) ja sealt edasi kaasnevale tegevusele (*räägib valju häälega*). Vormi reduktsioon seisneb aga lühenemises (*kaas – kaa – -ga*).

Miks tasub grammatika kujunemise põhimõtteid tunda

Grammatiseerumine algab tähenduse ja funktsiooni nihkumisest, mis toob kaasa kasutusviiside muutumise. Teinekord mõtestub ümber sõnaühend, iseseisev sõna muutub abisõnaks, sõna kuju jääb ikka samaks. Väga palju on eesti keeles näiteks nimisõnadest kujunenud kaassõnu, ja kaassõnade kujunemine käib tänapäevalgi.

Võtame näiteks sõnavormi *käes*. Kui ta toimib nimisõnana, saab talle lisada täiendi: *kriit on minu paremas käes*. Samas esineb ta ka kaassõnana, näiteks *Puu paindub tormi käes; Päikese käes on liiga palav; Esimehe käes on suur võim; Minu võtmed on venna käes*. Neil juhtudel täiendit lisada ei saa (*tormi hirmsas käes?*), konkreetsest käe tähendusest enam juttu ei ole, kaassõnaga tähistatakse valdust, jõudu, võimu – needsamad üldnimilised metafoorid, mis ka nimisõnana kasutatava *käe* puhul toimivad (väljendites nagu *töötab kellegi käe all, kellegi käsi on mängus*).

Reanalüüs, struktuuri ümbermõtestus, seisneb struktuuri 'täiend + nimisõna' (*venna + käes*) käsitamises struktuurina 'nimisõna + kaasõna': *käes* pole enam sõna *käsi* seesütlev, üks sõna *käsi* paljudest käändevormidest, vormirida *venna käsi : venna käe : venna kätt* jne ei puutu enam üldse asjasse. Sõna *käes* on muutunud valdust, võimu jne märkivaks grammatiliseks sõnaks, mis saab kuuluda oma vormiritta (*jäi venna*) *kätte : (on venna) käes : (sain venna) käest*. Abisõna tähendus on palju abstraktsem kui algne käe tähendus, ja kasutusvõimalused vastavalt laiemad: lisaks inimest märkivatele nimisõna-

dele seostuvad kaassõnaga *käes* ka näiteks loodusjõude, olukordi märkivad sõnad (*tormi käes, rõõmu käes*).

Nimisõnaline päritolu paistab läbi kaassõnadest, nagu *peale* : *peal* : *pealt*, *kõrvale* : *kõrval* : *kõrvalt*, *juurde* : *juures* : *juurest*, *äärde* : *ääres* : *äärest*. Kaassõnastumas on näiteks *abil*, *soovil*, *ajal*, *ajaks*, *väitel*, *sõnul*.

Kaassõnade allikaks võivad olla ka käändelised verbivormid, näiteks *vaatamata*, *hoolimata*, *alates*, *võrreldes*. Lauses nagu *Vaata-mata tormile / hoolimata tormist jõudis laev õigel ajal kohale* pole neil sõnadel midagi tegemist verbidega *vaatama* ja *hoolima*, vrd näiteks lauses *Kellestki hoolimata trügis Tõnu elus edasi*. Viimasel juhul on *kellestki hoolimata* lauselühend, saame järeldada, et Tõnu ei hoolinud kellestki, aga *laeva*-lausest ei paista mingit mittevaaatajat ega mittehoelijat. Mõnedel vahepealsetel juhtudel (nt *Linnuliha ja koka-koola on seni vaid kääbused, võrreldes hullu lehma skandaaliga 1996. aastal* – E. Uuspõllu näide⁴) tekitab pooleliolev grammatiseerumisprotsess komaprobleemi: kaassõnaühendit pole mingit põhjust koma eraldada, lauselühendit aga vahel küll.

Eri keeltes näeb grammatika kujunemises ühisjooni

Grammatika kujunemise teedes on eri keeltes mõndagi ühist.

Küsipartikli puhul tõlgendub valikuvõimalusi pakkuv sidesõna valikut küsivaks küsisõnaks, vorm kaldub lühenema ja ebamäärastuma, on kujusid nagu *võ*, *väh*, *võih*, *võe*.⁵ Täendusnihe 'või' > 'üldküsimuse tähis' on tuttav muudestki keeltest, lähemast ümbrusest on sellist päritolu läti *vai* ja vene *ли* (< *ли*), samuti liivi, leedu, valgevene, ukraina küsipartiklid.⁶

Üks praegu eesti keeles juurdub konstruktsioon on progressiiv ehk kestev olevik: *Võimukriis on vajutamas pitsarit*; *Silja Line'i vastu on huvi tundmas ka kauged investorid*; *Et hästi silma paista, on Tallinn jätkamas Euroopa pidutsemislinnade pikka rida*.⁷ *mas*-vorm oma lähtetähduses väljendab tegevuskohta, vastates küsimusele *kus?* (nagu *Mari on söömas*), progressiivimõtestusega toimub tähendusnihe, ei märgita enam kohta, vaid parasjagu toimuvat tegevust. Sama toimub soome keeles, nt *Tunti on alkamassa*. Ka inglise keele kestva oleviku nagu *is writing* vorm on pärit tegevusnimega kohaväljendist (nagu *is at writing*). Samalaadne kohatähdusega konstruktsioonil põhinev progressiiv on kujunemas ka saksa ja hollandi keeles.

Sarnased grammatiseerumisteed kujunevad ühelt poolt keelte loomuliku loogika baasil, nagu ilmselt määrava artikli kujunemine sõnast tähendusega 'see' ja umbmäärase artikli kujunemine 'ühe' põhjal. Sellist kasutust leidub ka eesti keeles, nt *Mulle see maaelu päris meeldib; Üks mees tuleb siiapoole*.⁸ Teiselt poolt võidakse naaberkeelte ja muude kontaktkeelte malle ka üle võtta. Areaaltüpoloogilistes uurimustes ilmnevad sageli piirkonnad, kus üht või teist võtet on eelistatud, nii näiteks väljendatakse Euroopa põhjaosa keeltes (rootsi, norra, taani, soome keel) tulevikku tulemist tähistava abiverbiga, nagu rootsi *komma* või soome *tulla*, lääneosas (inglise, prantsuse, hispaania, portugali keel) minemist tähistava verbiga, nagu inglise tarind *is going to*.⁹

Eesti keele *saama*-konstruktsioon (*Sul saab seal huvitav olema*) sarnaneb saksa *werden*-futuurumiga ja ongi selle eeskujul vanasse kirjakeelde toodud. Samas aga pole tal eesti keeles õiget tuge, ja sellisena on ta näide sellest, et keelevahend, mis pole kujunenud loomuliku grammatiseerumise teel, ei saa hästi juuri alla. Eesti keeles väljendatakse tulevikku ka verbiga *hakkama* (*Kuupilet hakkab maksma sada krooni*). Oma tavalises tähenduses väljendab *hakkama*-tarind algust (*Kell hakkas helisema*), kuid tähendusnihe algavast tegevusest tulevikus jätkuvaks tegevuseks on loomulik ja seda esineb ka sugulaskeeltes.¹⁰

Andmeid grammatiseerumisnihete kohta keeltes on kogunenud nii palju, et nende põhjal on koostatud grammatiseerumisleksikon¹¹, kus on loetletud kõikvõimalikud lähte- ja tulemkategooriad, mis milleks ja mis millest grammatiseerub. Lisaks tuttavamatele leiame siit päris huvitavaid ülekandeid. Nii võib deminutiivsust väljendav liide pärineda last tähistavast nimisõnast, nt eve keeles (Nigeri-Kongo keeli) *ví* 'laps', *ñítsu* 'mees', *ñítsuvi* 'poiss'; omamist väljendava genitiivi funktsiooni täita sõna tähendusega 'kodus', nt ngiti keeles (Niiluse-Sahara keeli) *bhá* 'kodus', *kamà* 'pealik', *dza* 'maja', *kamà bhá dza* 'pealiku maja'.¹²

Grammatiseerumine on põnev uurimismaterjal. Keel ei püsi, kogu aeg toimuvad mingid vaiksed muutused, mõned nähtused ei mahu liigitamisel lahtritesse ja kasutamisel õigekeelsusnormingutesse – sageli aitab probleeme mõista grammatiseerumisnähtuste äratundmine. Eesti keele grammatiseerumisuuringud on hoogu saanud viimasel aastakümnel, põhilistest uurimisteedest leidub ülevaade Helle Metslangi artiklis „Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal”¹³.

Aga lohakas keelepruuk võib anda tunnistust keeleprotsesside süvahoovustest, mida me *vä*'tajad tahes-tahtmata kaasa teeme. Grammatiseerumine saab sageli alguse argisest kõnekeelest. Mis ja millal sealt korrektse kirjakeele pruuki jõuab, on hoopis teine teema.

¹ P. Alvre, Zur Herkunft der Wörter *kas* und *taps* in der estnischen Sprache. – Soviet Finno-Ugric Studies XIX, 1983, lk 81–89.

² H. Rätsep, Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu Riiklik Ülikool, 1979.

³ B. Heine, U. Claudi, F. Hünemeyer, Grammaticalization. A conceptual framework. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991, lk 160.

⁴ E. Uuspõld, *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koostanud ja toimetanud R. Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, 2001, lk 312.

⁵ L. Lindström, Grammaticalization of *või/vä* questions in Estonian. – Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Tartu, 2001, lk 92.

⁶ B. Heine, T. Kuteva, Language contact and grammatical change. (Cambridge approaches to language contact.) Cambridge University Press, 2005, lk 208.

⁷ Vt M. Makko, Tulevikku pole, minevik tõmbub koomale, olevik tasapisi laieneb. – Eesti Päevaleht 08.10.2005.

⁸ Vt R. Pajusalu, Is there an article in (spoken) Estonian? – Estonian: Typological Studies II. Ed. by M. Ereli. (Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 8.) Tartu, 1997, lk 146–177.

⁹ Ö. Dahl, The grammar of future time reference in European languages. – Tense and aspect in the languages of Europe. Ed. by Ö. Dahl. (Empirical approaches to language typology. EURO-TYP 20-6. Ed. by G. Bossoms, B. Comrie.) Berlin: Mouton de Gruyter, 2000, lk 309–328.

¹⁰ H. Metslang, Eesti ja soome – futuurumita keeled? – Keel ja Kirjandus 1994, nr 9, lk 534–547; nr 10, lk 603–616; H. Metslang, *Saama-tulevik*. – Oma Keel 2003, nr 2, lk 34–39.

¹¹ B. Heine, T. Kuteva, World lexicon of grammaticalization. Cambridge University Press, 2002.

¹² B. Heine, T. Kuteva, World lexicon of grammaticalization, lk 65, 175.

¹³ H. Metslang, Grammatikalisatsiooniteooriast eesti keele taustal. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toimetanud R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Öim. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu, 2002, lk 164–178.

Meie muutuv kirjakeel

Küllli Habicht

*Tartu ülikooli eesti keele dotsent
eesti vana kirjakeele vanemteadur*

Keel kui kommunikatsioonivahend muutub kasutuse käigus. Ka kirjakeelt varieerime ja muudame keelekasutajatena meie ise. Kõige kiiremini muutub keele sõnavara, kuid muutustest ei jää puudutamata grammatikagi. Siinne artikkel võtab vaatluse alla mõned tänapäeva eesti keeles tüüpilised kasutusjuhud, mis on vastuolus kehtiva kirjakeele norminguga.

Sellised näited annavad ühelt poolt märku keelekasutuses ja keeletajus toimunud nihetest ning teisalt panevad küsima nende nihete põhjuste üle. On ju selline vorm või tarind tundunud loomulik ja vastuvõetav keelekasutajale, kes sooviks väljenduda korrektses kirjakeeles.

Nii nagu elava keele sõnavara täienemine ja muutumine on loomulik nähtus, saab keelesise süsteemse loomulikkusega seletada ka paljusid muutusi ja ümbertõlgendusi kirjakeele vormistikus. Üheks teoreetiliseks lähtekohaks on siin võimalik võtta Wolfgang Wurzeli, Wolfgang Dressleri ja Willi Mayerthaleri töodes välja arendatud morfoloogilise loomulikkuse universaalsed printsiibid. Lühidalt kokku võttes on need järgmised:

- ülesehituslik ikoonilisus (sarnasus keelemärgi vormi ja sisu vahel): rohkem vormi – rohkem tähendust;
- ühtsus: üks vorm – üks funktsioon;
- läbipaistvus: üks vorm – üks tähendus.

Kirjakeeles toimuvaid muutusi saab hästi jälgida normkirjakeelekasutust esindava tekstiliigi – gümnaasiumilõpetajate riigieksamikirjandite põhjal. Need kirjatööd toovad esile selle, mis on noorema põlvkonna keeletajus muutunud ja millele tuleks seetõttu emakeeleõpetuses ning miks mitte ka keelekorraldustöös suuremat tähelepanu pöörata.

Vaadeldavad sagedased eksimused avavad ka keele muutumise tendentse laiemalt: viga ei ole tõlgendatav mitte üksnes juhusliku eksimusest, vaid see on sageli üldisemale muutusele osutaja.

Keel on tihedas seoses meie maailmatajuga ning keeleväljendid ja grammatilised struktuurid sünnivad tegelikus kasutuses, mis omakorda oleneb kõneleja või kirjutaja kogemustest ja teadmistest, sageli ka kehtivate seaduspärasuste ja reeglite subjektiivsetest ümbertõlgendustest. Viimaste eesmärk on teha grammatikasüsteemi loogilisemaks ja enda jaoks paremini hallatavaks. Selline ümbertõlgendamine saab alguse üksikisikust, kuid võib analoogia toel laieneda.

Paljud keele morfoloogiasüsteemis toimuvad muutused on seletatavad **loomuliku morfoloogia** printsiipide alusel. Loomuliku morfoloogia teooria püüab seletada morfoloogilisi käitumismustreid, tegeldes seega morfoloogiliste universaalide ning sellega, kuidas need universaalid toimivad vastastikmõjus üldiste kognitiivsete ja semiootiliste printsiipidega. Teooria aitab seletada võimalikke varieeruvusi ning muutusi morfoloogias. Wolfgang Wurzeli sõnul toimuvad keele muutused alati loomulikkuse suunas, ka uute sõnade morfoloogiline käitumine jälgib loomulikkuse printsiipe.¹ Loomulikkust nähtust mõistetakse loomuliku morfoloogia teoorias kui markeerimatut, seega on loomulikum markeerimata vormikasutus.

Loomulikkusega on seotud ka **produktiivsus**: teatud nähtused on nii vormi- kui ka sõnamoodustuses ootuspärasemad ja sagedamad, st keelekasutajate silmis loomulikumad kui teised. Vormimoodustuslikku produktiivsust võib vaadelda kui morfoloogilise protsessi võimet allutada uusi sõnu.

Ometi ei rakendu loomulikkusprintsiibid keeltes vastuoludeta ning esineb printsiipidevahelisi konflikte. Näiteks ühtsuse printsiibi puhul võiks eeldada, et ühe grammatilise kategooria väljendamiseks on kasutusel alati sama vormitunnus. Flekteerivates keeltes see aga nii ei ole, sest erinevate morfoloogiliste sõnaklasside ja alltüüpide piires rakenduvad eri reeglistikud (nt erineb eesti keeles pöörd- ja käändsõna mitmusevormide moodustus). Loomulikkuse kriteeriumid olenevad seega osaliselt keelest ja keeletüübist ning neid saab välja selgitada keeles toimuvaid morfoloogilisi protsesse jälgides.

Eri loomulikkusskaalade protseduuride valikud võivad keeles konflikti sattuda ning mõne parameetri loomulikkus võidakse ohvriks tuua teiste parameetrite loomulikkuse nimel. Keelelise loomulik-

kuse aluseks on ka keelevälised tegurid, mis toetavad või ei toeta mingi keelelise struktuuri tunnuseid. Sellega kaasnevad kognitiivsed aspektid, millest lähtudes rohkem või vähem loomulik on ka inimaju jaoks vastavalt kas lihtne või keeruline.²

Järgnevalt vaatluse alla tulevad keelenäited esindavad ühelt poolt morfosüntaktilist loomulikkustootlust, teiselt poolt keelesüsteemi enese piires töötavat analoogiat, kus mingi sõnatüüp või moodustusmall annab eeskju teistele samalaadsetele kasutusjuhtudele.

Keelereeglite ümbertõlgendamine, loomulikkus ja analoogia

Vaatlen nüüd keele normi muutumist tegelikus kasutuses. Lähtun arusaamast, et norm on mõjutatud normingust ja vastupidi. Kirjakeele puhul mõjutavad tegelikku kasutust peale sisemise, spontaanse grammatika ka keelereeglid. Olemasolevaid reegleid on aga võidud kasutuse käigus laiendada, nagu on ehk juhtunud nt ühend- ja väljendtegesõnade kokku- ja lahkukirjutamise reegli puhul. Ehkki veatüübi seisukohalt on tegemist kokku- ja lahkukirjutamiseksimusega, eeldab kehtiv keelereegel üsna põhjalikke grammatikateadmisi ning morfosüntaktilise analüüsi võimet.

Keelereegel, mis seda tüüpi verbiühendite õigekirjutust normib, fikseerib ühendverbide määrsõnade ja väljendverbide käändsõnavormide lahkukirjutamise järgnevast pöördelisest tegusõnavormist, tegevusnimest või *des*-vormist. Ühend- ja väljendverbide oleviku kesksõnad, mis esinevad lauses täiendi või öeldistäitena, ja mineviku kesksõnad ning *mata*-vormid, mis esinevad täiendina, on lubatud eelneva määrsõna või käändsõnavormiga aga kas kokku või sellest lahku kirjutada.

Tegelikku kasutust juhib tehtud keelevigade põhjal otsustades siiski arusaam, et kõikide püsiühendilist sisulist tervikut moodustavate üksuste puhul on loomulikum need kokku kirjutada, st kokkukirjutamise rööpvõimaluse olemasolu täiendi või öeldistäite positsioonis ühend- ja väljendverbide puhul on võinud anda eeskju muudiski positsioonides verbiühendite kokkukirjutamiseks. Kokkukirjutamist selliseski ümbruses, kus reeglipäraselt võiks ainult lahku kirjutada, kohtame tegelikus keelekasutuses väga tihti. Sagedamini kirjutatakse kokku käändelisi tegusõnavorme, nt mineviku kesksõnu liitajavormide koosseisus, *ma*-tegevusnime tegevuse faase (algust ja lõppu) näitavas tarindis jm.

Olen minagi ekseldes elus ringivaadanud, et mis mul on või ei ole. (2005, 724 999)¹

.. kus üks poiste õpetaja üritab põgeneda Rootsi, kuna teda hakatakse muidu tagakiusama. (2005, 344 042)

Igal inimesel on oma mõtted ja unistused, vaja läheb ainult natukene julgust, et neid elluviia. (2005, 701 032)

Harvad ei ole näited ka ühendverbi pöördeliste vormide kokkukirjutamise kohta:

Vaevalt, et sealne peategelane Julius oma tulevikku sedasi ettekujutas, sest muidu ta poleks karjääriredelil tõusmisega nii palju vaeva näinud. (2005, 672 022)

Ühelt poolt mõjutab siin kokkukirjutust ühendite tähendusliku ühtekuuluvuse tajumine, teisalt aga reegli tõlgendamisega kaasnev vääranalooogia nende käändeliste vormidega, kus kokkukirjutamine on reeglipärane. Eeskuju annab kindlasti ka eesti keele liitverbide moodustamise mall, sest liitverbe on viimasel ajal kirjakeelde jõudsalt juurde tulnud, nt *ülerahvastama, alarahastama, taasiseseisvuma* jt.

Samasuguseks probleemiks näib olevat ka muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutusreeglitiku tõlgendamine. Seni viimase nende sõnade ortograafiat puudutava otsuse tegi vabariiklik õigekeelsuskomisjon 1980. aastal ning selle kohaselt kirjutatakse liitsõnana kokku kaks kõrvuti olevat mis tahes sõnaliiki kuuluvat sõna, kui need on sulanud ühtseks määrsõnaliseks väljendiks.

Samal ajal jäi kehtima reegel, mille kohaselt tuleb kaassõna käändsõnast, mille juurde ta kuulub, alati lahku kirjutada. Seega peab keelekasutaja probleemi tekkides suutma orienteeruda sõnaliikide üsna hägusapiirilises süsteemis. Eksimusi põhjustab taas reegli tõlgendamiseks vajalike grammatikateadmiste nappus, mistõttu tugineetakse loomulikule keeletajule ja ühendatakse sisuliselt kokkukuuluvad üksused ka vormiliselt. Nagu öeldud, kehtib samasugune loomulik mall eeskujuna nt liitsõnamoodustuses, mis on eesti keeles väga produktiivne nähtus.

Näiteid kaassõnade kokkukirjutamisest käändsõnaga, mis on viimasel ajal üks levinumaid eksimusi:

¹ Sulgudes on esitatud kirjandi kirjutamise aasta ja eksamitöö kood.

See ongi motivatsioon, mis paneb inimese liikuma ja tegema asju endajaoks. (2005, 724 999)

Igal teel on kive, milletaba saab komistada. (2005, 914 133)

Tihti tuleb ka mõte, et miks peab saatus mulle neid kive teepeale veeretama. (2005, 852 047)

Seda tüüpi vead on viimase viie aasta lõpukirjandites olnud väga sagedad. Nad ei taandu taas ainuüksi kokku- ja lahkukirjutamisreeglite viletsale tundmisele, vaid näitavad samal ajal üldist ja loomulikku suundumust sisult seotud üksuste vormilise ühendamise poole. Sellegi protsessi taustal võib näha liitsõnamoodustuse eeskuju.

Veatüüp, mis samuti sageduse poolest silma torkab, on kolmesilbiliste kolmandavärteliste sõnade (*tööline*-tüüp) analoogial toimiv kaasrõhulise kahesilbilise liitega sõnade (*oluline*-tüüp) vormimoodustus, ennekõike mitmuse osastava ja tüveülivõrde vormides. Kuna *tööline*-tüübis on mitmuse osastavas ja *i*-mitmuse vormides kasutusel rööpvormistik, on tegelikus tarvituses seda vabadust laiendatud ka *oluline*-tüübile, hoolimata isegi fonotaktilisest piirangust, mille kohaselt ei saaks rõhutus silbis diftong esineda, nt

Ei osata enam kasutada ilusaid sõnu, mis parandaksid ehk inimestevaheliseid suhteid. (2002, 459 024)

Džassi võidukäigu ajal kogunesid tänavad rahvast täis, et maailma meeleliseima muusika mõju enda peal tunnetada. (2005, 003 040)

Inimhing on keeruliseim saladus, mille kummalistele probleemidele püütakse pidevalt lahendusi leida. (262 041)

Loomulikkustaotlusega võib põhjendada ka oleviku kesksõnade analoogial põhinevat tendentsi ühildada nimisõnaga arvus ja käändes mineviku kesksõnavormid, mis esinevad lauses täiendina ja omandavad keelesüsteemis omadussõna funktsiooni. Eriti torkab see tendents viimasel ajal silma *tud*-kesksõnadega seoses, nt

Alati on huvitav uurida, kuidas autor püüab teatuid probleeme lahata. (2005, 524 079)

Palju eksisteerib kirjanike poolt avaldatuid mõtteid, mis on positiivse mõjuga. (2005, 003 030)

Meenutades Postimehest loetut artiklit, oli uue paavsti valiminegi ohus. (2005, 003 034)

Siin pakub analoogiat oleviku kesksõnade kasutus, kus eestäiendina on arvu- ja käändeühildumine ainuvõimalik.

Veel üks kirjakeeles silma hakkav tendents on laadivahelduse taandumine, millele on tähelepanu juhtinud Mati Hint. Tema sõnul on laadivaheldus muutunud eesti keeles ebaproduktiivseks protsessiks, taandudes vanemast mitteaktiivsest sõnavarast, ning uued keelde tulevad sõnad ei ühine laadivahelduslike tüüpidega.³ Astmevahelduse allsüsteemide esialgsed suhted on Hindi arvates pöördumatult muutunud.⁴

Seda nähtust oleks vaja nüüdiskeeles süsteemselt jälgida, vastav õpilaste keelekasutust uuriv töö on tehtud Tartu ülikoolis 2005. a kevadel.⁵ Tööst ilmnes, et mida harvemini esinev ja tundmatum sõna tähendus ja muuteparadigma keelekasutaja jaoks on, seda enam kalduakse sõna muutma laadivahelduseta. Ka ilmnes laadivahelduse taandumine tugevamini just 6. klassi õpilaste keelekasutuses, ent sõnade *haab*, *tõbi* ja *pärgama* puhul märkisid just 11. klassi õpilased sagedamini õigeks norminguvastased vormid **haav*², **tõvi* ja **pärjama*.⁶

Tegeliku vormikasutuse põhjal jääb mulje, et muutus puudutab ennekõike üksiksõnu, mis suunduvad astmevahelduseta muuttüüpi-desse. Näiteks on laadivahelduse kadu täheldatav väikeses ja arhailises *s-i* laadivaheldusega sõnade rühmas (*küüs*-tüübi sõnad), mille käändevormide moodustamisel ei muudeta tüvekonsonanti, nagu see keeleajalooliselt põhjendatuna normitud kirjakeeles olema peaks. See-ga peavad keelekasutajad loomulikuks käänamisviisi **küün* : *küüne* : *küünt*, **kaan* : *kaane* : *kaant*. Nõrga astme üldistumine puudutab teisigi üksiksõnu, nt *hüljes* (käänamine *hüljes* : **hüljese* : *hüljest*), või laadivahelduslikust muuttüübist vältevahelduslikku siirdunud *iive* (*iive* : **iive* : *iivet*), *teave* (*teave* : **teave* : *teavet*).

Nõrga astme üldistumise põhjus võib olla see, et nendest sõna-dest on tegelikus kasutuses sagedamad nõrgaastmelised vormid (nt *küüs*-tüübi sõna-del ainsuse ja mitmuse omastav ning nende põhjal moodustatud vormid; tugevneva laadivaheldusega *iive*-sõna puhul annab astmeüldistuseks aluse ilmselt algvorm – ainsuse nimetav).

² Tärn näite ees tähistab norminguvastast vormi.

Markeeritusega seotud nähtused

Tegelikult vormikasutusest tulenevate üldistuste põhjal on võimalik uurida grammatikasüsteemis toimuvaid nihkeid ja juba alanud protsesside süvenemist. Ühelt poolt loomulikkuse printsiipidega (lühidus, suund vähesema markeerituse poole), ent teisalt kindlasti ka argikeele mõjuga võiks põhjendada järgmist eriti õpilaskirjandeis, ent ka toimetamata ajakirjandustekstides silma torkavat veatüüpi – kõnekeelse ja murdelise taustaga *si*-mitmuse levimist pikema ja kirjakeeles normingukohase *sid*-mitmuse asemel. See on üks gümnaasiumi lõpukirjandite sagedasemaid vormivigu, nt

Oleneb jällegi inimesest, mõni jumaldab asju ja hüvesi, mida raha eest saab .. (2003, 442 011)

Mõningad ajalehed väidavad seal sama asja praeguseni, sest tahetakse Ameerika suuri vägesi pelgavaid sõdureid hoida põgenemast ning üle jooksmast. (2002, 942 092)

Loogikuna ennetas ta lihtsalt tulevaid hädasi (vananemine, ebaõnnestumised, jne). (2002, 992 996)

Tegusi võib planeerida, otsus nende elluviimiseks tuleb teha igalühel iseseisvalt. (2005, 845 108)

Miks võiks selline vorm tunduda keeikasutajale loomulik? Esiteks kindlasti seepärast, et tegemist on mitmuse osastava seisukohalt markeeritud vormiga (tunnus *-si* väljendab grammatiliselt kõike sedasama mida ka *-sid*. Viimane on eesti keeles kumulatiivne vorm, kus on koondunud nii mitmuse tunnus kui ka osastava lõpp, mida on teineteisest sünkroonse analüüsi käigus raske eristada). Kuna vorm on juba markeeritud, tundubki loomulik ökonoomsem väljendusviis, mis seda vormi lühendab ja topeltmarkeeringust loobub.

Erinevalt mitmuse osastavas topeltmarkeeringu kaotamisest toimib *pesa*-tüübi sõnade ainsuse osastava käände vormides vastupidine tendents: osastavat käänat markeeritakse *t*-lõpuga, sest vormihomoonüümia, vormide kokkulangevus, mis selles tüübis avaldub, läheb keeikasutaja jaoks keelesisese loomulikkusega vastuollu. Et eesti keeles on osastav kääne enamasti markeeritud, püritakse loomuliku suundumusena selle poole ka *pesa*-tüübis. Kolme grammatilise käände (nimetava, omastava ja osastava) vormihomoonüümia selles muuttüübis ja markeerimata osastava probleemne eristuvus loovad soodsa

pinna osastava kui enamikus muuttüüpides markeeritud käändevormi *t*-lõpuliseks kasutuseks, nt vormid **kõvat*, **isat*, **emat*, **vanat*:

.. olen õppimisega palju vaeva näinud, sest iga õppeaine nõuab erimoodi mõistmist ning kõvat pead. (2001, 682 033)

On palju tulnud ette selliseid juhtumeid, et inimesed ei mõista teineteist ning see tuleneb sellest, et kõik me ei räägi samat keelt. (2001, 301 037)

Külmal detsembrikuu õhtul vaevas vanat Tallinna hulkurit teist päeva nälg. (2005, 003 030)

Seda nähtust tuleks edaspidi uurida kontekstiliselt koosinemist arvestades, sest on võimalik, et koos markeeritud nimisõnavormiga esinevad omadus- ja asesõnad saavad osastava lõpu sageli just kõrval asuvate vormide eeskujul.

Lõpetuseks

Paljud kirjakeeles varieeruvad nähtused on keelesüsteemi üldise arengu seisukohalt ootuspärased ja põhjendatavad – tegelikus keekekasutuses on iga vormi või tarindi moodustamiseks oma põhjus, tuleneb see siis grammatikasüsteemi sisemistest seaduspärasustest, normingute ümbertõlgendustest või kõnekeele mõjust kirjakeelele. Keel on olemas kasutaja jaoks, nii ka kirjakeel, ning kasutajad üldistavad sellest enda jaoks loomulikud seaduspärasused, mis teatud juhul võivad viidata laiematele muutustendentsidele. Muutus, mis algab üksikvormidest, võib kujuneda seaduspärasuseks, millele võib aja jooksul järgneda ka kirjakeele normingu muutmine.

¹ W. U. Wurzel, *Inflectional Morphology and Naturalness*. Studies in Natural Language and Linguistic Theory. Dordrecht-Boston-London: Kluwer Academic Publishers, 1989, lk 9.

² Sealsamas.

³ M. Hint, *Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid*. Tallinn/Helsinki, 1997, lk 23.

⁴ Sealsamas, lk 29.

⁵ E. Jüssi, *Laadivahelduse taandumine eesti kirjakeeles õpilaste keekekasutuse näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu, 2005. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

⁶ Sealsamas, lk 37–38.

Mida eestlane teeb? Verbisageduse muutumisest ainsuse III pöörde näitel

Annika Kilgi

Tallinna ülikooli eesti keele õppetooli assistent

Vanasõna ütleb: „Millest süda täis, sellest räägib suu.” Inimese jutust paistab välja, mida ta oluliseks peab ja kuidas mõtleb. Keelekasutuse analüüsiks on palju võimalusi, näiteks võib vaadelda sõnade esinemissagedust. „Eesti kirjakeele sagedussõnastiku” (Tartu, 2002) andmeil on eesti keele kümme sagedaimat sõna *olema, ja, tema, see, mina, ei, et, kui, mis ja ka*.

Edetabeli algus on üsna sarnane, ükskõik, kas loendada sõnu ajalehes või romaanis, tänapäevases või sajanditaguses tekstis, füüsi-ku või sportlase jutus, eesti keeles või mõnes teises. Verbide seas osutuvad kasutatumaiks üldise tähendusega sõnad *olema, saama, tulema, pidama, ütleva, tegema, minema, võima* jms, millest paljusid tarvitatakse ka grammatilises funktsioonis (nt *mul tuleb õppida*). Kui sageduse edetabeleis allapoole liikuda, ilmnevad sõnade järjestuses aga erinevused, mille abil saab oletada üht-teist võrreldavate tekstide omapära kohta.

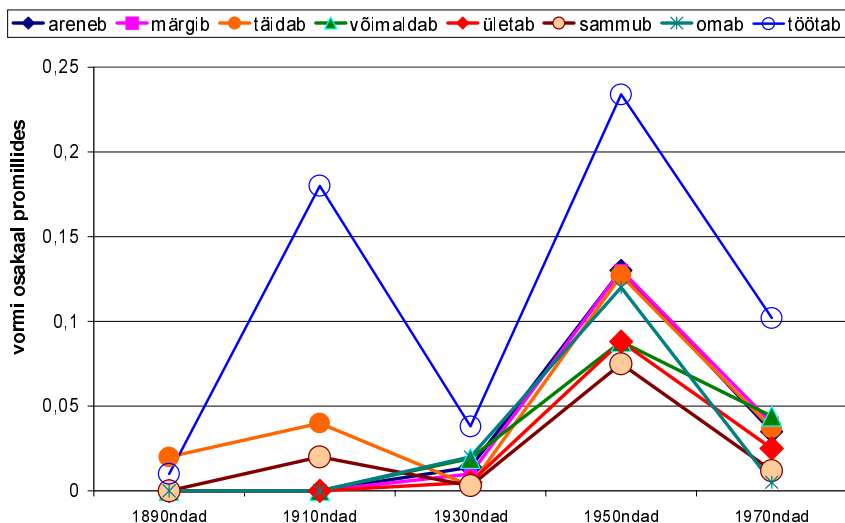
Seda, kuidas eesti keele sõnade sagedus on möödunud sajandi jooksul muutunud, võimaldab mugavalt jälgida Tartu ülikooli kirja-keelekorpus. Siinne uuring vaatleb tegusõnu 1890., 1910., 1930., 1950. ja 1970. aastate alamkorpustes. Paraku on eesti keeles vähe verbivorme, mille tunnus ei esine muust sõnaliigist sõnade lõpus, seetõttu lasin arvutil otsida vaid üht kergesti leitavat vormi: ainsuse III pööret, mille lõpus on *b*.

Ootuspäraselt selgus, et sagedaimad kindla kõneviisi ainsuse III pöörde jaatavad olevikuvormid on *on, tuleb, võib, peab ja saab*. Veel oli märgata, et osa vorme esines esimest korda alles 1930. aastail: *toimub, esineb, kasutab, areneb, märgib, ületab, võimaldab, omab*. Kolmandaks hakkas silma, et 1950. aastad eristusid ülejäänud kümnenditest mitme vormi harvuse või sageduse poolest. Märkimisväär-

selt tihti tulid ette *töötab*, *areneb*, *märgib*, *täidab*, *võimaldab*, *ületab*, *sammub* ja *omab*, harva või üldse mitte *näib*, *arvab*, *juhtub*, *seletab*, *sureb*, *kõlbab* ja *julgeb*.

1950. aastail sagedased vormid

Joonis 1 näitlikustab paari vormi keskmisest suuremat sagedust 1950. aastatel. Et alamkorpuste maht varieerus (308 000 – 432 000 sõnet), on arvutatud vormi osakaal promillides.

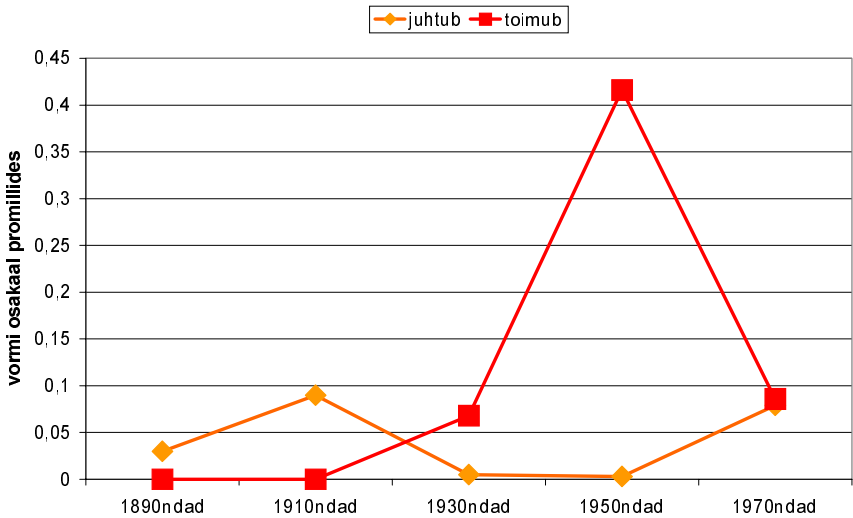
Joonis 1. 1950. aastatel sagedasi vorme

Nagu näha, esineb 1950. aastail erakordselt tihti vorm *töötab*. Ajalehes kirjutati sageli tublidest töinimestest. Oli plaaniületamise, töövõistluse ja hoogsate sõnade aeg. Seda kajastavad nii sellised laused, kus öeldiseks on *töötab* (vt näide 1), kui ka sellised, kus esineb mõni teine joonisel esile toodud verbivormidest (näited 2–6). (Kõik artikli näitelauseid pärinevad Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpuse ajakirjan-dustekstidest.)

1. Nende hulgas on sm. Kuusk, kes *töötab* korraga neljal tööpingil ja on juba täitnud 9 aasta ning kolme kuu tööplaani.
2. Suur töö *areneb* endiste valimisjaoskondade agitatsioonipunktides.

3. *Freesija Panfilov täidab päeva plaani tavaliselt 250%-liselt ja üle selle, 19. mail aga koguni 370%-liselt.*
4. *Kapitalistlik maailm oli sunnitud tunnistama, et nõukogude kord võimaldab seniolematut õitsengut kultuuri ja kunsti alal.*
5. *Moldaavia tööstus ületab aastast aastasse sõjajärgse viisaastaku tootmisplaane.*
6. *Praegu sammub kindlalt kolhoosidevahelise sotsialistliku võistluse eesotsas Linnuse kolhoos.*

Lisaks nimetatuile oli 1950. aastatel teiste kümnenditega võrreldes väga sage vorm *toimub* ning harv vorm *juhtub*, vt joonist 2.

Joonis 2. Vormide juhtub ja toimub sagedus

Verbi *juhtuma* kasutatakse siis, kui midagi toimub juhuslikult, ootamatult, ettekatsematult. 1950. aastate tekstide põhjal näib, et tollal midagi seesugust ette ei tulnud. Vormi *toimub* sagedust suurendab asjaolu, et seda kasutati tihti tühiverbina, kusjuures tegevuse tähendust andis edasi hoopis alus, milleks oli deverbaal (1, 2).

1. *Poliitkoolis toimub õppetegevus üks kord nädalas.*
2. *Täna võistlevad naispurjesportlased svertpaatidel ja seejärel toimub võistlejate auhindade üleandmine.*

Varasemad väljendusviisid

Muidugi ei tohi kiirustada ühe vormi sagedusest põhjanevate järel-
duste tegemisega. Näiteks võiks joonise 2 alusel arvata, et enne 1930.
aastaid ei toimunud Eestis midagi. Ometigi polnud see nii. Koosole-
kud, laulupeod ja muud üritused varasemas sõnastuses küll *ei toimu-*
nud, kuid nad *olid*, mõnikord ka *sündisid*, neid *toimetati* ja *peeti*
(ära). Võrdluseks olgu korpusest toodud varasemaid ja hilisemaid
väljendusvõimalusi: laused 1–2, 3–4, 5–6:

1. E.R.T. 16 Soome üleüldine karskuse koosolek *on* juunik. 27.-29. (vana kalendri järele 15.-17.) p. Jõesuu linnas. (1890. aastad)
2. Täna, 7. dets. algusega kell 20 *toimub* agitpunktis nr. 8 Näituse tn. 22 (II keskkooli ruumes) kohtumiskoosolek rahvakohtuniku kandi-
daadi ja rahvakaasistujate kandidaatidega. (1950. aastad)
3. Järgmine koosolek *peetakse* 6. novembril Tõstamaal Peerni talus ära, kus ka kohalik õpetaja G. Koit kõnet saab pidama. (1890. aastad)
4. Bukaresti töötajate koosolekul, millest võtsid osa paljud tuhanded inimesed ja mis *toimus* J. V. Stalini nimelise kultuuri- ja puhkepargi suveteatris, esines kõnega nafta- ja sötööstuse minister Rumeenia Töölispartei Keskkomitee liige C. Mateiescu. (1950. aastad)
5. Parlamendi valimised *on* nii *sündinud*, et õieti aru ega otsa ei ole, kellel sääl enamus on, kellel vähemus. (1890. aastad)
6. (TASS) Nõukogude okupatsioonitsooni osariikide kõigis landtagides *toimusid* täna Ajutise Osariikide Koja deputaatide valimised. (1950. aastad)

Mitte ainult vormi *toimub*, vaid ka teiste vormide puhul, mis esinesid esimest korda alles 1930. aastate korpuses, on huvitav jälgida, kuidas varasema väljendusviisi kõrvale tekkis uus, nt lausepaarides 1–2 (*on tähtis* ja *omab tähtsust*), 3–4 (*tarvitab* ja *kasutab*), 5–6 (*võimaluse annab* ja *võimaldab*), 7–8 (*on suurem kui* ja *ületab*) ning 9–10 (*on üle* ja *ületab*).

1. Sisseveo kontroll ja korraldamine *on tähtis*, kuid see võib aimult meie rahakursi suuremat langemist ära hoida, aga seda radikaalselt parandada, seda mõjuvalt tõsta võib ainuüksi väljavedu, ei miski muu asi. (1910. aastad)
2. Eesti NSV rahvamajanduses *omab määratu suurt tähtsust* põlevkivi, „pruun kuld”, mille rikkalikud lademed asuvad meie vabariigi põhjapoolses osas. (1950. aastad)

3. *Mis iseäranis näidendis kõrvu puutub, see on see üsna piiratud sõnas-
tik, mida armastus tarvitab.* (1910. aastad)
4. *Nagu oma näidendis, nii kasutab autor ka siin ohtrasti groteski ja
hüperbooli.* (1970. aastad)
5. *Praegune maks (1882. aasta linnavolikogu määrused) on ainult selles
mõttes kõlbulik, et ta võimaluse annab majaomanikkudelt linna vee-
ja gaasiasjanduse heaks maksu võtta.* (1910. aastad)
6. *Talle on raha vahend, mis võimaldab juua rõõmude allikast.* (1970.
aastad)
7. *Sisemistel turgudel on nõudmine või järele suurem kui müüapakku-
mine.* (1910. aastad)
8. *Mõneski osas ületab pakkumine seni nõudmise.* (1970. aastad)
9. *See tuleb kaubanduslistest talitustest niisuguste inimeste juures, kel
kaupluse ja ärikoha paberid on ning kus kõik võlgade summa üle 1500
rbl. on.* (1890. aastad)
10. *Olemasolevail andmeil on hiina emigrandid nende elamute süüita-
mise ja paljaksriisumise, istandike ja muu vara hävitamise tagajärjel
kandnud kahju 4 900 000 Hongkongi dollari suuruses summas (mis
ületab 36 miljardit jüani).* (1950. aastad)

Lõpetuseks

Muutused verbisageduses on tingitud vajadusest tähistada midagi uut või paremini, teiste keelte mõjust ja ühiskonnast. Kuidas just, seda on vara öelda. Ühe verbivormi vaatlus on vähese vaevaga andnud intri-geerivaid tulemusi (näiteks vormide *sureb*, *seletab*, *kõl bab* ja *julgeb* puudumine 1950. aastail), kuid nende tähtsus või juhuslikkus saab ilmned a alles siis, kui tollast keelekasutust ja -keskkonda põhjaliku-
malt uurida.

Keelenõuanne

Selge(ma)ks saada mitte käega lüüa

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Tartu ülikooli magistrant

Maire Raadik

eesti keele instituudi teadur

Artikkel käsitleb sagedasemaid komaküsimusi, millega on pöördutud eesti keele instituudi telefoni- ja meilinõuande poole. Täielikuma pildi koma- ja teiste kirjavahemärgireeglite kohta saab huviline Mati Erelti, Tiiu Erelti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatust” ning teadusliku „Eesti keele grammatika” II osast. Täname kõiki, kes on loo valmimisele kaasa aidanud, eriti aga Tartu ülikooli eesti keele professorit Mati Ereltit.

Koondlause

Koondlause rindliikmeid võivad ühendada rinnastavad sidesõnad *ja, ning, ega, ehk, või, aga, ent, kuid, vaid* jms.

Tavaliselt **ei nõua** koma *JA, NING, EGA, EHK, VÕI, (NII ..) KUI KA*. Keelenõuandest on kõige rohkem päritud viimase kohta, nt *Niisugused toimingud on kasulikud nii raha kogumise kui ka raha kasutamise huvides. Annan eesti keele tunde nii venelastele kui ka eestlastele.* (NB! Kui rinnastav sidesõna tuleb ette PÕIMLAUSES pea- ja kõrvallause piiril või kahe eri astme kõrvallause vahel, **tuleb** koma **panna** – vt lähemalt jaotisest „Liitlause”.)

AGA ja VAID ette **tuleb** koma **panna** siis, kui nad on lauses sidesõnad, nt *Ta on väike, aga tubli. See ei sõltu mitte kuupäevast, vaid kohtumise päevakorrast. Niisugust ettevõtmist ei nimetata näituseks,*

vaid messiks. Kui *aga* ja *vaid* on rõhumäärsõnad, siis koma nende ees ei ole: *Kuum supilonks mõjub aga kosutavalt. Probleem on aga selles .. Tema on minu kohmetuse üle alati vaid naernud.*

Ka sõna *KUID* (nagu ka *ENT*) *nõuab* koma, nt *Hoida raha kodus on mugav, kuid mitte turvaline. Viimasena, kuid mitte vähem tähtsana tuleks rõhutada ..*

Täiend

Kooliajast on küsijail sagedasti meeles, et täiendite komastamine oleneb sellest, kas tegu on eri või sama liiki täienditega, kuid reegli rakendamine konkreetsete lausete peal põhjustab ikkagi rohkesti kõhkclusi.

Siin on oluline meeles pidada, et ERILAADILISED on sellised omadussõnalised täiendid, mis käivad ühe ja sama objekti kohta ning märgivad selle eri tunnuseid (nt *ilus sinine ülikond*), SAMALAADILISED täiendid seevastu määravad eset samast küljest (nt *ilus, selge, päikese-paisteline päev*) või järgnevana täpsustavad eelmist (nt *uue, võimsa elu algus*).¹ Nagu kahe näite võrdlusest näeme, *nõuavad* samalaadilised täiendid koma, erilaadilised aga ei *nõua*.

Näiteid eriliigiliste täiendite kohta: *ilus karvane koerake*; *soe pehme vaip*; *väikeses mõnusas majas*; *külm tuuline ilm*; *kvaliteetne tume kivi*; *soliidne pikakasvuline härra*; *kahekordne mustriiga paber*; *värske kuum kohv*; *krõbedad juustumaitsetelised maisirõngad*; *noor arenenud riik*; *väike lihtsa koonilise vormiiga peeker*; *atraktiivne liialiste sugukonda kuuluv taim*; *tavaline huumusrikas kerge lillemlud*; *kohviku kõvadel läikivatel punastel pinkidel*; *tugeva maitsega aromaatsne hele õlu*; *pikk sirge puudega ääristatud tee*; *taimel on mõned 2-3 cm pikkused oranžpunased kellukesekujulised õied*.

Samaliigilisi täiendeid: *äranaälginud, kõhn koer*; *rõõmus, särav, võidukas naeratus*; *mahukas, 21 numbrist koosnev kava*; *kasutada väga lahjat, 0,1% väetiselahust*.

Uuemad grammatikakäsitlused lähtuvad täiendite komavajaduse kirjeldamisel RINNASTUSE ja ALISTUSE mõistest ning annavad senisest suurema rolli sellele, mida kirjutaja soovib koma pannes või panemata jättes väljendada. Kui täiendid on komaga eraldatud, tähendab see, et nad on omavahel rinnastusseoses (hrl seletusseoses), kui aga komaga eraldamata, märgib see, et nad alistuvad põhjale igauks eraldi või astmeliselt.² Seal, kus üldtähendus õieti ei muutu, jäetakse kirjutaja otsustada, kas ta käsitab fraasi rinnastusena ja paneb koma või alistu-

sen ja ei pane koma. Nii pole erilist vahet, kas kirjutada näiteks *ilus karvane koerake* või *ilus, karvane koerake, äranälginud, kõhn koer* või *äranälginud kõhn koer* vms.

Koma on kindlasti **tarvilik** juhtudel, kui järgnev täiend TÄPSUSTAB sisuliselt eelnevat (see rühm mahub ühtlasi samaliigilise täiendi mõiste alla), nt *mahukas, 21 numbrist koosnev kava* (= *mahukas, s.o 21 numbrist koosnev*); *väga lahja, 0,1% väetiselahus* (= *väga lahja, st 0,1%*).

Koma on **vaja** ka siis, kui temast oleneb TÄHENDUS: *ümmarguse, punase linaga laua taga* (ümmargune on laud, vrd nimetavas ilma komata *ümmargune punase linaga laud*); *kasvatab uusi, tumerohelisi ja tugevaid lehti* (ainult uued lehed on tumerohelised ja tugevad), vrd *kasvatab uusi tumerohelisi ja tugevaid lehti* (kõik lehed on tumerohelised ja tugevad); *värske, hapu varjundiga muld* (värske on muld, mitte hapu varjund); *talvel tuleks taime hoida hea valgusega, õhutatud ruumis temperatuuril ..* (ei õhutata valgusega). Mõnikord võib koma panek nõuda eriteadmisi, näiteks kas kirjutada *kerge, huumuseline muld* (= *kerge, s.o huumuseline*) või *kerge huumuseline muld* (kui kerge muld ei ole tingimata huumuseline). Otsus jäägu siin kirjutaja enda teha.

JÄRELASENDIS täiend **eraldatakse** komaga mõlemalt poolt, nt *käes on öö, tippkohtumise-eelne*; *sügistuul, külm ja kõle, sakutab ..*; *vanaema, helde, lahke, oli ..*

Koma **ei nõua** DA-TEGEVUSNIMELINE järeltäiend, nt *Meil on põhimõtte usaldada klienti. Otsustasime toetada ettepanekut anda üürile .. Seega on võimalusi osaleda ja auhinnalisele kohale maanduda piisavalt.* (Vrd pöördjärjestuse puhul *Seega, võimalusi osaleda ja auhinnalisele kohale maanduda on piisavalt.*)

Kui põhisõna ees on mitu täiendit, mis on rinnastatud sidesõna abil (nt *ja, ning*), on nende vahel koma, nt *Täname pikaajalise lojaalse, kohusetundliku ja pühendunud tegevuse eest. Mis saaksin mina, üksik, vaene ja häbistatud naine, sinu heaks muud teha kui palvetada?* (Vrd ilma sidesõnata *Mis saaksin mina, üksik vaene häbistatud naine, sinu heaks muud teha kui palvetada?*)

Määrus

Määruste komastamisel tuleb jälgida a) määruste liiki (kas kõrvuti on sama liiki määrused, nt kaks kohamäärust, või eri liiki määrused, nt aja- ja kohamäärus), b) grammatilisi seoseid (rinnastus või alistus) ning c) kääned (nimetav või kohakääne).

Üks püsivaid küsimuskohti on HÖLMAVAD (alistusseoses) KOHAMÄÄRUSED. Koma kasutus oleneb siin määruste käändest. Kui hõlmavad kohamäärused on KOHAKÄÄNDES, ei käi nende vahele koma, nt *Elan Harjumaal Kuusalu vallas Piibehe külas ~ Elan Piibehe külas Kuusalu vallas Harjumaal. Müüa maja Västriku tänaval ~ tänavas Lillekülas. Meie peakontor asub Kadrioru pargi serval luigetiigi läheduses. Raske liiklusõnnetus juhtus varahommikul Jõgeva maakonnas Tallinna–Tartu maanteel. Igal aastal sõitis ta paar korda Jyväskyläse Korpilahnisse. Palume plakat üles panna puhvetisse jäätisekülmiku juurde.*

Kui kohanimed (kohasõnad) on NIMETAVAS käändes, siis eraldatakse need komaga, nt *Harjumaa, Kuusalu vald, Piibehe küla ~ Piibehe küla, Kuusalu vald, Harjumaa; Pärnu, Sadama 15, Viikingi hotell; Tallinn, Narva mnt 7, III korrus; Eesti Keele Instituut, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn.*

Kui aadressi osad on eri ridadel (nt ümbrikul), pole komasid tarvis:

Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

HÖLMAVATE AJAMÄÄRUSTE puhul koma ei kasutata, nt *Loeng toimub 25. oktoobril kell 12.15. Kohtume pühapäeval kell 7. Kordan muudatustetpanekute esitamise tähtaega – 1. oktoober kell 14.00.*

NÄDALAPÄEVA JA KUUPÄEVA MÄRKIVAD SÕNAD ei hõlma üksteist, mistõttu pannakse nende vahele lauses koma, nt *Kolmapäeval, 23. novembril on järgmine loeng.* (Samuti nt *Eile, laupäeval* peeti Vaskräämas laata.)

Kui kõrvuti on ERI LIIKI määrused, nagu koha- ja ajamäärused, oleneb koma kasutamine taas määruste käändest. KOHAKÄÄNDES koha- ja ajamäärusi komaga ei eraldata, nt *Emakeele Seltsi kõnekoosolek peeti Tartus 25. oktoobril 2005. aastal. Ta on sündinud 20. aprillil 1942. aastal Tallinnas.*

Kui kohanimi (või muu kohta märkiv sõna) ja kuu nimetus (või muu aega märkiv sõna) on NIMETAVAS käändes, eraldatakse need teineteisest komaga, nt *Rakvere, 21. juuni 1996* (vrd *Rakveres 21. juunil 1996*); *Tartu ülikool, 17.09.2002*; *Pärnu, oktoober 2005*.

Nagu täiendite nii on ka määruste puhul mõnikord raske otsustada, kas tegemist on (a) RINNASTUSEGA (hrl seletusseosega) ja **tuleb panna** koma või (b) ALISTUSEGA, mis koma **ei nõua**, nt (a) *Nüüd, teise etapina, on ..* (= *nüüd, s.o teisel etapil, on ..*); *Viimaks, augusti lõpus 2005, siirdus laev ..* (= *viimaks, s.o augusti lõpus 2005*); *Suvel, juulist augustini, või talvel ..* (= *suvel, s.o juulist augustini*); *Päritolumaal, Peruu mägisises siseosas, valitsevate tingimuste tõttu on ta harjunud ..* (= *päritolumaal, s.o Peruu mägisises siseosas*); (b) *Meil Saksa maal on ..* Mõnelgi juhul võib koma oleneda sellest, mida kirjutaja täpselt öelda soovib: *Piserdada varahommikul päikesetõusu ajal ..*, vrd *Piserdada varahommikul, päikesetõusu ajal, ..* (= *varahommikul, s.o päikesetõusu ajal*); *Kevadel pärast öitsemist tuleb ..*, vrd *Kevadel, pärast öitsemist, tuleb ..* (= *kevadel, s.o pärast öitsemist*).

Rühma (a) paarjaid määrusi, mis sarnanevad LISANDITARINDIGA, võib komastada järellisandi reegli järgi (*täna, 7. detsembril, saavad huvilised jälgida ..*; *Viljandis, AS Vilma praeguses asukohas, rajati leivatööstus juba 1934. aastal; .. mida teistes riikides, eriti Põhjamaades, harva ette tuleb*), ja neid võib käsitada ka samaväärsete määrusena ning panna koma üksnes määruste vahele (*täna, 7. detsembril saavad huvilised jälgida ..*; *Viljandis, AS Vilma praeguses asukohas rajati leivatööstus juba 1934. aastal; .. mida teistes riikides, eriti Põhjamaades harva ette tuleb*).

Lisand

EESLISANDIT **ei eraldata** oma põhisõnast komaga, nt *Kingitused anti lapselastele Toomale ja Kadriale. Tema isa Elmar oli olnud alati tubli töömees. Remont tehti omanik Mari Muraka soovil. Kallis õde Liina! Palju õnne pesamuna Joosepi sünni puhul!*

Kui põhisõna ees on kaks või rohkem LAIENDAMATA lisandit, **ei eraldata** neid harilikult komaga ei omavahel ega põhisõnast, nt *Nii-sugune ongi printsess preili Kadekopsu täitumatu unistus. Kõik tervitasid tänavapühkijat härra Usinat. Lõpetajaile esines kõnega rektor professor Mati Heidmets.*

Kui põhisoona ees on kaks või rohkem lisandit, millest laiendatud on üksnes ESIMENE, ei käi nende vahele koma, nt „Aktuaalses kaameras” intervjuueeriti silmapaistvat poliitikut justiitsminister Rein Langi. Võistlustulle astus eestlaste tulevikulootus kümnevõistleja Kristjan Rahnu. Koori juhatas Tartu poistekoori asutaja dirigent Uno Uiga. .. tõi ta kongi vanad sõbrad šerifiabid Jenkinsi ja Greeni.

Kui kahest eeslisandist on laiendatud TEINE, eraldatakse lisandid teineteisest komaga, nt Ajalehes võttis sõna politseinik, endine kaugushüppaja Tiit Lumiste. Nõukogu tööd juhtis õppeprorektor, praktilise usuteaduse professor Taavi Kuusik.

Kui põhisoona ees on KAKS VÕI ROHKEM LAIENDATUD lisandit, siis eraldatakse lisandirühmad üksteisest komaga, nt Ettepanekut tutvustas uurimiskomisjoni liige, keemiasstituudi juhataja Paul Presjäär. Dokumendid ulatati ostja seaduslikule esindajale, nõukogu liikmele Maibaumile. Vaid põhisoona ees olev laiendamata lisand jääb loomulikult eraldamata, nt Kuulasime nimeka kultuuriloolase, ülikooli õppejõu professor Andreseni loengut.

JÄRELLISAND eraldatakse komadega, nt Mina, Riin Mällo, volitan .. Meie, allkirjutanud, koostasime .. Odysseus, Ithaka kuningas, võitles vapralt. Käisin Jaaniga, oma sõbraga, kohvikus. Juta Juurikas, juhataja, ootas oma alluvatelt aruannet. Austatud juubilar Herbert Lindmäe, hea õpetaja ja kolleeg! Villu, Jaan ja Kaarel, väga kuulsad metsamehed, võtavad võistlusest osa.

Lisanditarindit võivad alustada ka sõnad nagu, näiteks, nimelt, eriti, eelkõige, iseäranis, sealhulgas, muu hulgas, kaasa arvatud, välja arvatud vm, nt Sekka mõni äpardus, nagu (= näiteks) korstnassekkukumine, või vägitegu, nagu sissetungija tagasilöömine. Lähtudes tegevuse iseloomust, kaasa arvatud selle tehnoloogiline tase, loodusvarade kasutamine, jäätme- ja energiamahukus, ning lähipiirkonna teistest tegevustest .. Olen tõlkinud ka erivaldkondade tekste, sealhulgas meditsiini- ja õigusartikleid. Koma ei ole lihtvõrdluse puhul: Me ei leia teisi niisuguseid ~ seesuguseid ~ selliseid ~ sääraseid heliloojaid nagu Pärt ja Tormis.

OMASTAVAS KÄANDES järellisandi puhul on koma ühepoolne, nt Niisugune on Issanda, teie Jumala tahe. Seoses minu 16-aastase poja, Eesti koondise liikme osavõtuga Euroopa juunioride võistlustest .. Paljude asjade, näiteks raamatute kättesaadavus on paranenud. Tootja annab kinnisasja, nagu maa või ehitiste kasutamise õiguse üle teisele .. Ravimite hulгимüügi tegevusloa omaja, kes muudab ravimi,

sealhulgas kliinilise uuringu ravimi märgistust või välispakendit või impordib ravimeid ühendusevälisest riigist, peab ..

Kui omastavas käändes lisand kuulub SIHITISE juurde, on koma kahepoolne, nt *II maailmasõda viis Varje Männiku, Kambja tüdruku, elama maakera kuklapoolele. Isikunimekomisjoni liikmed, sealhulgas esimehe, nimetab regionaalminister.*

Omastavas käändes järellisandi eeskujul kaldutakse koma ära jätma ka muude mitteniimetavate käänete järel³, ja enamasti lause selgus sellest ei vähene, nt *Kaubandustõkkes ei ole takistanud teisi kolmandate riikide tootjaid, eelkõige Ladina-Ameerika tootjaid(,) eksportimast .. Kus selgus nõuab, tuleb koma panna, nt *Hasartmängust, välja arvatud loa alusel korraldatavast hasartmängust, ja loteriist tulenev kohustus* ..*

KUI-LISANDIT ja OLEVAS KÄÄNDES lisandit ei eraldata komaga, nt *Mina kui ajalooõpetaja ei pea niisuguseid nihkeid õpilaste maailma-vaates heaks. Põllumajandusülikool kui kõrgeim seda laadi õppeasutus peab uurimisteema võtma enda kanda. Philipsil kui juhtival kodumasinatootjal oli klientidele varuks üllatus. Riho hea jalgpallurina oli neidude seas kõrgelt hinnatud.*

Liitlause

Harva on küsitud RINDLAUSE komastamist. Kui samaväärsed osalused pole seotud sidesõnaga, tuleb panna koma, nt *Rutiinist välja, ööbi hotellis! Unustage kõõm, Teil on ilusad juuksed iga päev.*

Tuleb ka teada, missugused RINNASTAVATEST SIDESÕNADEST koma nõuavad (a), mis ei nõua (b), nt (a) *Püüdsime nendega arvestada, ent see tegi asja keerulisemaks. Räägib mitmes keeles, aga ise mahub taskusse;* (b) *Ta on lõpetanud lennujuhtide kursuse ning tal on hulgaliselt praktilisi kogemusi.*

Tähele tasub panna koma asendit otsekõne KINNIJUTUMÄRKIDE suhtes. Harilikult seisavad otsekõne kinnijutumärgid pärast koma (samuti pärast küsi- või hüüumärki). Vaid koma, mida peale otsekõne tingib ka kõrvallause või sidesõna (nagu siinses näites *kuid*) seisab jutumärkide järel⁴, seega *Ta ütles: „Ole valmis mind aitama”, kuid see ei meeldinud mulle.*

Rohkesti on keelenõuküsitajatel olnud muresid PÕIMLAUSE komastamisega. Laused saab jagada struktuuri põhjal rühmadesse:

- 1) kõrvallause JÄRGNEB pealausele, nt *Pakume tööd firmale või üksikisikule, kes koostaks ettevõtte kodulehe. Iskust leiad selle, mida otsid. Teatage, missugune aeg ei sobi. Meist igauks on arutlenud küsimuse üle, kus hoida raha. Soovime, et tunneksite meid naeratuse järgi;*
- 2) kõrvallause EELNEB pealausele, nt *Kes hindab kvaliteeti, valib alati parima. Mis on moes, vaata ajakirjast. Mida polnud, seda polnud. Kuidas telefoni teel õppida, seletavad mulle K. ja M. Et koosolek oleks viljakam, palun tutvuge manuses olevate dokumentidega. Et kaup ei säili, on ekslik arvamus;*
- 3) kõrvallause on pealause SEES, nt *Kõik, mis liigub, tahab määrimist. Kutsume kõiki, kel vähegi huvi, helistama telefonil .. Need, kes teavad, kuidas õigesti õppida, on edukad. Avaldust ei rahuldata, kuna Karula valla lastele, kes õpivad väljaspool valda, ei kompenseerita toidupäeva maksumust. See, et klient saab tooted odavamalt hinnaga, ei anna alust .. Üle 30 aasta pärast seda, kui Mõmmit kuuldi ETV eetris kordamas: „Ahaa-ahaa, mul selge on A”, jõuavad legendaarsed lood esimest korda ka kutselise teatri lavale. (Viimases näites paikneb koma, mille tingib kõrvallause, pärast otsekõne kinnijutumärke.)*

Koma üle otsustamise teeb raskemaks see, kui lausest on välja jäetud öeldis, nt *Mis meelel, see keelel* (= *mis on meelel, see on keelel*).

Kui kõrvallausest on JÄETUD ÄRA ÖELDIS, mis on pealausega ühine, võib koma siiski säilida (ehkki varem on eelistatud sel juhul koma mitte panna⁵), nt *Kas klient näeb e-arvel kõike seda, mida ta näeb oma paberarvel? – Kas klient näeb e-arvel kõike seda(,) mida oma paberarvel? E-arvel olev info on sama, mis on paberarvel. – E-arvel olev info on sama(,) mis paberarvel. A-d teevad sama, mida teeb S-ki. – A-d teevad sama(,) mis S-ki.*

FRASEOLOOGILISTE ühendite puhul on koma usutud tarbetu olevat⁶, kuid et piiri määrata on kohati raske, ei maksaks ka kõrvallause komareegli rakendamist veaks pidada, nt *Tuleb(,) mis tuleb. Läheb(,) kuidas läheb. Läheb(,) palju läheb*, vrd selge fraseologismi puhul Töö läheb mis müriseb.

Ajuti on koma vaja panna RINNASTAVA SIDESÕNA ette.⁷ Keelenõuandest on küsitud kõige rohkem niisuguseid lauseid, kus rinnastava sidesõna ees on kõrvallause. Koma tuleb panna juhul, kui sidend

- 1) seisab PEA- JA KÕRVALLAUSE PIIRIL, nt *Avage sõnum, milles kirje saabus, ja vajutage .. Kui soovid Coca-Colat, maksa 50 krooni, ning kui soovid Sprite'i, maksa .. Kas teile meeldib, kui teie töövaldkonnaga seotud küsimused otsustab juhtkond, või eelistate otsuste tegemisel ise kaasa rääkida? Kas minna lahku, kui partner petab, või andestada?;*
- 2) eraldab kaht ERI ASTME kõrvallauset, nt *Ilo miniteatmikusse on koondatud keemia raudvara, mida on võimalik kasutada nii koolijütsidel, kes alles hakkavad keemia saladusi tundma õppima, kui ka neil, kel ees riigieksamid või astumine kõrgkooli.*

Kui sidesõna ühendab SAMA ASTME kõrvallauseid, ei ole koma tarvis, nt *Ma ei teadnud, et ta tuleb täna ja et tal on seitse sugulast kaasas. Armastus on kirk, mis tuleb teadmata kust ning läheb teadmata kuhu.*

Ühendsidesõnade ILMA ET, NII ET, SELLEKS ET, SELLE ASEMEL ET, ENNE KUI, JUHUL KUI, SIIS KUI jms komastamine lause KESKEL **oleneb rõhutamisest**, nt *Võta kalliskivid kaminasimsilt ära nii, et keegi ei näe. Jooksi-me võidu, nii et lõpuks olime kõik higised. Blendamed aitab parandada mõrad enne, kui need aukudeks muutuvad. Jaan tuleb, nii et maa must ~ tuleb nii, et maa must.*

Pealausele eelneva kõrvallause ALGUL **võib** neid ühendeid kirjutada nii **komata**⁸ kui ka **komaga**, nt *Enne(.) kui lõplikult otsustad, loe läbi meie valimislubadused. Juhul(.) kui üks pooltest ei ole tehtud otsusega nõus, lahendatakse vaidlus kõrgema astme kohtus. (Viimastest lausest saab juhul-sõna ka ära jätta: Kui üks pooltest ei ole tehtud otsusega nõus, lahendatakse vaidlus kõrgema astme kohtus.) Selleks(.) et müüa, tuleb pakkuda, selleks(.) et pakkuda, pead teadma, mida ja kuidas. Siis(.) kui oli vaja, ei osanud tema kaasa mängida.*

Kunagi ei **lõhuta** komaga ühendeid OLGUGI ET, AINULT ET, nt *Ei tohi pead norgu lasta, olgugi et vahel ei lähe asjad nii, nagu on soovitud. Ainult et taustaks sobiks mingi muusika, nagu nendes Hollywoodi action-filmides põnevate kohtade peal on.*

kui ja nagu

VÕRDLUSSIDESÕNADE *kui* (nii *kui*, *otsekui*, *justkui*) ja *nagu* (nii *nagu*) komastamiseks tuleb ära tunda kõrvallause, sest kui võrdlussõna alustab kõrvallause, tuleb koma panna, muidu aga mitte. Kõrvallause tunneme ära sellest, et sõnale *kui* või *nagu* järgnevas lauseosas on tegusõna pöördeline vorm ehk öeldis.

KÕRVALLAUSE on ja koma tuleb panna: *Jogurtijäätist võivad kõik süüa nii palju, kui süda lustib. Mida teha, kui kolleeg ei vasta? Iseseisva elu algul on hea, kui on olemas stardiraha. Asi saab korda, kui ainult tahetakse. Mängi, nagu hing ihkab. Mul ei ole suhtlemine sugugi nii kerge, häbelik, nagu ma olen. Nimetame asju nii, nagu nad on.*

Raskem on osalause ära tunda siis, kui liitajavormist puudub abiverb *olema*, nt *Kahju jäi väiksemaks, kui hinnatud* (= *kui oli hinnatud*). Ta tegi rohkem, *kui ette nähtud* (= *kui oli ette nähtud*). Ühendage juhtmed nii, *nagu joonisel näidatud* (= *nagu on joonisel näidatud*). Kasv ei kiirenenud nii, *nagu oodatud* (= *nagu oli oodatud*). Keerulised on ka need juhud, kus väljajätt on pealuses, nt puudub *olema*-verb öeldistäite või määruse juurest: *Parem, kui ma ühe koha peal istuksin* (= *on parem*). *Hämmastav, kui primitiivsed esivanemad mul on* (= *on hämmastav*).

Kui öeldist pole (ega anna ka juurde mõelda), on tegu VÕRDLUSTA-RINDIGA, mis koma ei nõua: *Tervik on suurem kui tema osade summa. Huvi tuntakse pigem medalite hulga kui mängu ilu vastu. Tänavune kevad on täpselt samasugune kui möödunud aastal. Maal läheb teade kohale niisama kiiresti kui linnas. Nii kapriisseid alamaid kui temal on raske ette kujutada. Kus see peaks sündima kui mitte siin? Nad lahkusid hoonest nii ruttu kui võimalik. Tuli muna ära koorida ja nii kiiresti kui võimalik alla neelata. See ei ole nii populaarne kui näiteks sport.*

Mees nagu kiirreageerimisüksus. Ta elab nagu mees muiste. Ka Venemaa õpetajad nagu Eesti omadki on hädas madalate palkadega. Pidu algas marsihelide saatel nagu ikka. Modernism pidi ootama nagu Saksamaalgi paremaid aegu. Juhatus valitakse nüüd viieks aastaks, mitte tähtajata nagu seni. Mais nagu ka päevalill kasvab kiiresti. Sest nemad nagu sinagi on siin võõramaalased.

Tegusõna käändelised vormid (*nagu da*-tegevusnimi, *v*-kesksõna, *des*-vorm, *mine*-tuletis) lauses harilikult öeldiseks ei ole ning võrdlussidesõnaga algavas tarindis koma ei nõua, nt *Parem puhata kui mängida. Seda on kergem öelda kui teha. Pigem oli ta pooldav kui*

süüdistav. Tapeetimine ei ole suurem töö kui kamina ehitamine. Öeldis võib siiski esineda ka käändelise vormi kujul, nt *da*-infinitiivina: Kui minna, siis kohe.

Üldiselt ei tohiks küll ka käändeliste vormide komastamist veaks pidada, nt *Ründe korral on õigem telefonist loobuda(,) kui end ohtu seada*. *Ei saa jätkata teisiti(,) kui ainult hinge kinni hoides*, samuti *teisiti-* ja *muud*-tarindite puhul, kus rööpse võimalusena saab lisada pöördelise verbivormi, nt *Mul ei jäänud üle muud(,) kui minna tagasi* (vrd *Mul ei jäänud üle muud, pidin tagasi minema ~ kui läksin tagasi*).

Päris sage kahtluskoht on võrdlustarindid, kus VÖRDLUSSÕNA (hrl *nagu* või *nii nagu*) seisab LAUSE ALGUL, nt *Nagu kõik koduloomad vajavad hoolitsust ka kassid*. *Nagu paljud Diderot' teosed trükiti ka see ära postuumselt*. *Nii nagu Peeter on ka Mart õppinud keemiat*. *Nii nagu Eesti tarbija võib mis tahes liikmesriigi kodanik pöörduda ..* Kuna kõrvallauset ei ole, pole koma panek tarvilik. Ometi on ilmne, et võrdlussõna nihkumine lause algusesse (pöördjärjestus) tekitab pausi ja see omakorda tugeva soovi siiski koma panna, vrd nt *Nagu kõik koduloomad(,) vajavad hoolitsust ka kassid*. – *Kassid nagu kõik koduloomad vajavad hoolitsust*. Mõnel juhul võib öeldise ka juurde mõelda (ja koma panna), nt *Nii nagu Peeter ja Kalju, on ka Rein hea sportlane (= nii nagu on Peeter ja Kalju, on ..)*. Kui öeldis on olemas, tuleb kindlasti koma panna, nt *Nii nagu kirjutaja või vastuvõtja vajalikuks peab, võib ta siin toimida*.

Lauselühend

DES-, MATA-, samuti MAKS- JA TUNA-LAUSELÜHENDI koma on tavapäraselt olenenud sellest, kas *des-*, *mata-*, *maks-* või *tuna*-vormi laiendid (kui tal neid on) paiknevad tema ees või järel.⁹ Koma ei ole, kui lauselühendi peasõna paikneb laiendite JÄREL, nt *Teid väheke häirides tuletan meelde .. Majast väljudes nägin liikluspolitseid*. *Uue numbri ilmudes saadame selle Teile koju*. *Ta kiirustas aina edasi parke ja puiestikke läbimata*.

EESASEND nõuab koma, nt *Ostes kolm pakki, saad neljanda tasuta*. *Võttes vitamiini, oled vitaalne*. *Lähtudes teie 4. aprilli kirjast, teatan, et .. Vajalikud vitamiinid imenduvad juustesse, andes juuksejuurtele tugevust*. *Esitle ennast, kinkides Rafaello*. Omanäoline võid olla, *tundmata ühtki kultuuri peale enese oma, ent .. Ta vaatas ringi, teadmata, kas ta on õigel teel*. *Vältimaks väikelaste lämbumisohtu,*

viska kilekott kohe ära. Ma pole nii alp, arvamaks, et .. Kui idud on väljas, tuleb taim asetada aknale, kaitstuna otsese päikese eest. Sõitis eskalaatoril üles, kiilutuna kuueaastase baleriini ja päkapikusuuruse sõduri vahele.

Mati Erelt on soovitanud arvestada *des-*, *mata-*, *maks-* ja *tuna-* lauselühendi komastamisel peale lauselühendi ja tema laiendite omavahelise asukoha ka veel lauselühendi asendit öeldisverbi suhtes. Sel põhjal saab anda koma seisukohalt kaks selget juhtumit: 1) koma tuleb kindlasti panna, kui lauselühendi peasõna paikneb oma laiendite ees ja öeldis on samal ajal lauselühendi ees (*Nägin liikluspolitseid, väljudes majast*); 2) koma ei ole, kui lauselühendi peasõna paikneb oma laiendite järel ja öeldis on samal ajal lauselühendi järel (*Majast väljudes nägin liikluspolitseid*). Muudel juhtudel oleks koma kasutus vaba, nt *Nägin liikluspolitseid(,) majast väljudes. Väljudes majast(,) nägin liikluspolitseid*.

Kui lause selgus nõuab, tuleb kindlasti koma panna: *Värv imendus kiiresti, laiali valgumata*. (imendus kiiresti, mitte ei valgunud kiiresti laiali); *Häälda vaikselt, teisi segamata, järgmisi häälikuid ja püüa määrata nende häälduskoht* (vaikselt käib hääldamise, mitte segamise kohta).

ALUSE JA ÖELDISE VAHEL **eraldatakse** *des-*tarind kahelt poolt komaga, nt *Osakonna juhataja, võttes arvesse alluvate aruandeid, koostab ..*

KIRJA LÕPETAMISEL sõnade *tervitades, tänades, jõudu soovides* vms ja nime vahele **ei panda** eesti kirjakorra tava järgi koma, nt *Tervitades koolivend; Ette tänades AB; Vastust ootama jäädes TK; Tulemuslikku koostööd soovides AS Tööjānes*. (Sama kehtib ka sõnade *lugupidamisega, austusega* jts kohta: *Lugupidamisega Teie pank; Austusega Lembit*.)

Vorme *ALATES, VÖRRELDES, HOOLIMATA* jms, mis on kaassõnastunud¹⁰, **ei eraldata** komaga ka lauselühendi algul. Nt *Alates tegevuse alustamisest 2003. aastal oleme saavutanud märkimisväärse turuosa ning mis peamine – klientide usalduse. .. oli kasvanud tuliseks protestiks valitsuse poliitika vastu paljudes asjades alates õigusest raiduda riigimetsa ja lõpetades bensiiniautode kahjuliku ökoloogilise mõjuga. Osaoskuste test oleks võrreldes vana hea kirjandiga midagi täiesti uut. Hoolimata võidust asub Kalev meistriliigas 5 võidu ja 12 kaotusega viimasel, 7. kohal.*

Kõhklusi tekitab sõnade *ERINEVALT, OLENEVALT, SÕLTUVALT, VASTAVALT* vms eraldamine. *valt-*tarindi komastamist *des-* ja *mata-*lauselühendi

reegli järgi on peetud siiski tarbetuks¹¹, nt *Erinevalt teistest läksin mina kohe koju. Palume märkida juhendite arv olenevalt sellest, mitu te neid oma firmasse soovite. Vastavalt meie tehtud kutse täpsustus-tele võiks toimuda ..*

Määruslikud NUD- JA TUD-LAUSELÜHENDID eraldatakse alati koma-ga, nt *Vaadanud läbi maja tehnilise projekti, otsustas komisjon .. Tutvunud taotlusega ja uurinud tõendeid, leidis kohus, et taotlus on põhjendatud. Tööandja, saanud teada alluva haigusest, vallandab töötaja. Vanematest hüljatud, oli laps alguses kurb ja meeleheitel.*

VERBITA LAUSELÜHEND eraldatakse muust lausest koma(de)ga, nt *Silmad krillis, tuias ta seal nii ööl kui ka päeval. Hambad ristis, kannatas laps kõhuvalu. Tüdruk seisab, triiki täis kruus pihus, ja mõlgutab kurbi mõtteid. On näha noori, sigaretid suus ja õllepudelid käes. Mees kaisutas teda masendatuna, naise keha värisemas tema vastas.*

On siiski võimalik, et ka mitte iga verbita lauselühend ei nõua tingimata koma. Krista Kerge on näiteks osutanud, et koma võib olla liigne lühikestes umbisikulistes või käskivais manitsuslausetes (*Suu täis ei räägita. Ära nõnda nina raamatus loe*), samuti lühikese viisi-määrusliku tarindi puhul. Ka ei eraldu absoluuttarind pausidega mitte igas asendis.¹²

Kiil

ÜTE eraldatakse muust lausest koma(de)ga, nt *Mehed, mütsid pähe, rähnid õhus! Tere, Tiina! Tere, tubli 4. klassi õpilane! Aitäh sulle, hea kaasmaalane, selle eest, et aitasid. Tere, kevad, ja hüvasti, talv! Ootan teie punkte, Urve, Milvi ja Indrek, esmaspäevaks!*

KIRJA ALGUSESSE pöördumise ja esimese lause vahele ei käi koma. Sinna sobib hüüumärk, ent kui kirja koostaja ei soovi seda kasutada, võib lõpumärgist loobuda (st vormistada pöördumine pealkirjana). Seega on õige kirjutada *Tere, Tiina!* või *Tere, Tiina*

Sõna PALUN ei nõua koma, nt *Lugege palun tekst läbi. Palun kutsuge arst. Tule palun siia.*

Sageli küsitakse, kas võib kasutada koma ja mõttekriipsu KÕRVUTI.

Kui mõttekriipsudega raamitav kiil on komaga eraldatavate osalausete vahel, pannakse koma mõttekriipsu järele, nt *Palju ei puudunud – jõudsin õnneks viimasel minutil eest ära hüpata – , et auto oleks mulle otsa sõitnud. 1998. aastast alates hakkasid ilmuma*

Eesti koolimuusika ajaloos esimesed originaalsed õppematerjalid – õpikud ja töövihikud vene õppekeele koolidele –, mis lähtusid riiklikust õppekavast.

Enne koma, seejärel mõttekriips on mõeldav, kui kiilus on kõrvallause, ent sellisel juhul on peetud paremaks komast loobuda, nt *Eelmisel aastal – mäletan selgesti, et see oli just mullu – ei tulnud ta kordagi minu juurde uurima, kas ma abi vajan. Räägiti, et tuleval nädalal – mine võta kinni, kas kuulujuttudel ka tõepõhi all on – saame uue kaitseministri.*

Lõpetuseks pöördugem tagasi pealkirja juurde ning leidkem komale sobiv koht. Artikkel püüdis kaasa aidata sellele, et lugeja paneks koma sõna *mitte* ette.

¹ Vt nt J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus, 1970, lk 201–202.

² Vt M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 405–406; M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 413–414.

³ Eesti keele grammatika II, lk 401–402.

⁴ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika, lk 290.

⁵ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika, lk 240.

⁶ Sealsamas.

⁷ Vt lähemalt: A. Mund, Vahel on koma ka ja ees. – Oma Keel 2003, nr 1, lk 50–54.

⁸ E. Uuspõld, Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale, Tartu Ülikooli eesti keele õppetool. Tartu, 2002, lk 57.

⁹ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 440.

¹⁰ Vt E. Uuspõld, *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17. Tartu, 2001, lk 306–321; T. Erelt, Eesti ortograafia. Neljas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005, lk 74.

¹¹ E. Uuspõld, Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale, lk 58.

¹² K. Kerge, Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Käsiraamat. Tallinn: TEA, 2001, lk 144; vt ka E. Uuspõld, Veel kord komast. – Õpetajate Leht 18.11.2005.

Poolitusprobleeme

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi teadur

Praegusajal koostatakse suur hulk tekste arvutis ja põhimõtteliselt on võimalik poolitamist vältida. Siiski mõnel juhul, näiteks kui tegu on väga lühikeste ridadega (veergudes) või ridadega, kus sõnavahed automaatse äärestuse puhul väga pikaks venivad, võib poolitusteadmisi vaja minna.

Poolitusreeglid leiab huviline Mati Ereli, Tiiu Ereli ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatust” (teine, täiendatud trükk 2000) ja Tiiu Ereli „Eesti ortograafiast” (neljas, täiendatud trükk 2005). Siinse kirjutise tarvis olen läbi vaadanud eesti keele instituudi keelenõuandele aastate jooksul esitatud poolitusküsimused ja püüan nende põhjal välja tuua levinumad kahtluskohad.

- **Tean, et sõna nõue saab silbitada, kas ka poolitada?**

Poolitamine erineb silbitamisest vaid selle poolest, et ühest tähest koosnevat silpi (ehk lühikest vokaalsilpi) ei või jätta üksi rea lõppu ega viia üksi järgmise rea algusse. Sõnad, nagu *nõue*, *püüu*, *põua*, *Riia* küll silbituvad, kuid ei poolitu. Pikemaid sõnu saab poolitada mõnest muust kohast: *pree-mia* (mitte *preemi-a*), *skumb-ria*, *bio-loo-gia*, *zoo-loo-gia*, *Pär-sia*, *auu-lis*, *oaa-sis*.

- **Kas sõna *lauale* poolitada *laua-le* või *lau-ale*?**

Ühetähelise sõnasisesel vokaalsilbil võib poolitamisel 1) jätta eelmise rea lõppu eelmise silbi juurde: *laua-le*, *põua-ne*, *õue-le*, *siia-ni*, *avause*, *pen-sio-ni*, *Kii-deo-ni*, või 2) viia järgmise rea algusse järgmise silbi juurde: *lau-ale*, *põu-ane*, *õu-ele*, *sii-ani*, *ava-use*, *pen-si-oni*, *Kii-de-oni*. Kaht võimalust pakub Tiiu Ereli alates „Eesti ortograafia” teisest, täiendatud trükist (1997), varasemad allikad, näiteks Johannes Valgma ja Nikolai Rømmeli „Eesti keele grammatika” (1970), on soovitanud pikale vokaalile või diftongile järgnev ühetäheline silp jätta eelmise silbi juurde.

- Kas selliseid sõnu nagu *ööbik* ja *õues* ei saagi poolitada? Koolis on õpetatud poolitama nõnda, et silpi alustab kaashäälik, mitte täishäälik.

Seda laadi poolitusküsimusi on keelenõuandele esitatud kõige rohkem. Ühest täishäälikust koosneva silbi eest või järelt ei saa sõna poolitada (nt *ema*, *kaua*). Kõigil muudel juhtudel, kui silp algab täishääliku(te)ga või koosnebki ainult täishäälikutest, on poolitamine võimalik: *öö-bik*, *uu-dis*, *ee-pos*, *oo-ta-ma*, *ää-res*, *ai-nult*, *ae-ga-de*, *ea-kas*, *õu-es*, *õi-ed*, *uu-en-da-ma*, *lau-ast*, *süü-ak-se*, *nõu-et*, *püü-ud*, *mai-alt*, *hoi-us-te*, *akt-si-aid*, *po-sit-si-oo-ni*, *pe-ri-oo-di-ga*, *in-di-vi-du-aal-ne*, *ide-aal-selt*, *kli-en-did*, *va-ri-ant*, *oo-ke-an*, *alu-mii-ni-um*.

- Vanasti õpetati, et poolitades ei või uueltselt realselt täishäälikuga alustada, kas nüüd võib, nt kas *steri-ilne* on õige?

Ei, sest seal pole silbivahe. Õige poolitus on *ste-riil-ne*. Samuti mitte *riso-omidesse*, vaid *risoo-midesse* (või *ri-soomidesse*, *risoomi-desse*, *risoomides-se*).

- Kas sõna *palub* poolitatakse *pal-ub*?

Ei, õige poolitus on *pa-lub*, sest üksik kaashäälik sõna sees täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi. Samuti poolituvad *ka-su-ta-ja*, *või-ma-lus*, *lüü-si-des*.

- Kas õige on poolitada *tan-dril* või *tand-ril*?

Täishäälikute vahel paiknev üksik kaashäälik kuulub küll järgmisse silpi, kuid kahe, samuti kolme või enama kaashääliku järjend jaguneb kahe silbi vahel, st järgmisse silpi kuulub üksnes viimane kaashäälik: *maj-ja*, *mõt-tes*, *prob-leem*, *prot-sess*, *pa-rag-rahv*, *po-si-tiiv-selt*, *ven-ti-lat-si-oon*, *neut-raal-ne*, *tand-ril*, *ing-li-se*, *esp-res-so*, *in-fekt-si-oon*, *in-terv-juu*, *ka-tast-roof*, *dist-sip-liin*, *disk-reet-sus*, *dekst-riin*, *de-monst-rat-si-oon*.

- Kas liitsõnu võib poolitada üksnes liitumiskohast?

Liitsõnade poolitamisel on esmane poolituskoht tõesti liitsõna liitumiskoht: *üles-anne*, *ea-kaaslane*, *all-järgnevad*, *õuna-puu*, *üld-koos-olek*. Ent poolitada saab ka mujalt: *ülesan-ne*, *eakaas-lane* või *eakaasla-ne*, *alljärg-nevad* või *alljärgne-vad*, *õu-napuu*.

- **Kuidas poolituvad sõnad *vaikelu* ja *arutelu*?**

elu-lõpulisel sõnal on keeletarvitajale rasked poolitada. Seda ilmselt sellepärast, et poolitamiseks on vaja teada, kas sõna on liht- või liitsõna. Nii mõnigi kord on keelenõuküsijad pidanud liitsõna lihtsõnaks ja vastupidi.

Osa *elu*-lõpulisi nimisõnu on liitsõnad, mida tuleb poolitada liitumiskohast (*abi-elu*, *era-elu*). *Vaikelu* on liitsõna (*vaikne* + *elu*) ja poolitub *vaik-elu*.

Teine osa *elu*-lõpulisi sõnu on *ele*-tegu sõnadest saadud *u*-liitelised tuletised: *loetelema* > *loetelu*; *usutelema* > *usutelu*; *arutelema* > *arutelu*. Need poolituvad nagu liitsõnad: *loe-te-lu*, *usu-te-lu*, *aru-te-lu*.

- **Miks näeb kirjasõnas selliseid poolitusi nagu *müügip-laan* ja *kaa-somand*, kui on teada, et liitsõnu poolitatakse liitumiskohalt?**

Väär poolitus tuleneb arvutitekstidest, kus poolitusprogramm pole suutnud liitsõna ära tunda ning on rakendanud kaashäälikujärjendi poolitamise reeglit (*müügip-laan* nagu *sõb-ra-lik*). Ebakorrektselt arvutipoolitusest on tingitud ka need vead, kus kaashäälik liitsõnapiiril täishäälikute vahel on viidud järgmisse silpi (*kaa-somand*). Üksik kaashäälik või kaashäälikujärjend liitsõna piiril jääb sinna liitsõnaosasa, kuhu ta kuulub: *müügi-plaan*, *kaas-omand*.

- **Kas võib poolitada *arvamusa-valdusi*?**

Kuigi sõnasisesest lühikest (ühetähelist) vokaalsilpi saab jätta eelmise või järgmise silbi juurde, tuleb liitsõnu, kus liitumiskohta jääb lühike vokaalsilp, poolitada kas 1) liitsõna piirilt: *arvamus-avaldusi*, *tööiseloos* või *tööise-loos* (mitte *tööi-seloos*), või 2) lühikesest vokaalsilbist kaugemal (kui võimalik): *arva-musavaldusi*, *arvamusaval-dusi*, *ar-vamusavaldusi* või *arvamusavaldu-si*.

- **Kuidas poolitada võõrsõnu, nagu näiteks *demokraatia* või *programm*?**

Võõrsõnade poolitamisel tuleb teada, kas tegu on liht- või liitsõnaga. Lihtvõõrsõnu poolitatakse nagu lihtomasõnu (vt näiteid eespool), liitvõõrsõnu (sh eesliitelisi), mille hulka kuulub ka *demokraatia*, saab poolitada kas nagu liitsõnu: *de-mo-kraa-tia* (vrd kreeka *demos* 'rahvas' + *kratos* 'võim'), või nagu lihtsõnu: *de-mok-raa-tia*. Veel kaheti

poolitamise näiteid: *geo-graa-fia* või *geog-raa-fia*, *spekt-ro-skoo-pi-ast* või *spekt-ros-koo-pi-ast*, *dia-gnos-ti-ka* või *diag-nos-ti-ka*, *aris-to-kraa-ti-al* või *aris-tok-raa-ti-al*, *sub-straat* või *subst-raat*, *eks-klu-siiv-se* või *eksk-lu-siiv-se*. Tegelikuses on sõna kuuluvust küll tihtipeale raske määrata, mistõttu tuleks kahtluse korral eelistada poolitamist lihtsõnana.

Kui võõrsõna järelosa on eesti keeles iseseisva sõnana tarvitusel, on soovitatav liigendada lihtsõnana: *sub-troo-pi-li-ne* (mitte *subt-roo-pi-li-ne*), *des-in-fekt-si-oon*.

gramm-lõpuga *kilogramm*, *milligramm*, *sentigramm*, *detsigramm* poolituvad nagu lihtsõnad (*ki-lo-gramm* jts), samuti *autogramm* (*au-to-gramm*), *diagramm*, *kardiogramm*, *monogramm*, *piktogramm*, *telegramm* jt, kuigi nende järelosa ei ole iseseisev sõna nagu massiühikut tähistav *gramm*, vaid kinnistüvi *-gramm*, mis märgib kirjutatut, jäädvustatut. Vaid *programm* poolitub tavapäraselt lihtsõnana *prog-ramm*, tema aluseks oleva kreeka *programma* päritolukäik on tõenäoliselt *programma* < *prographein* < *pro* + *graphein* („Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary”, 1999).

- **Kuidas poolitada võõrnimesid?**

Võõrkeelseid pärisnimesid saab poolitada üldreeglite järgi, aga ka nagu lähtekeeles. Soovitatav on arvesse võtta nimede hääldamist ja mitte lahutada tähejärjendit, mis hääldub ühe häälikuna, nt *ch*, *sch*, *th*: *Man-ches-ter*, *Fi-sche-ri-ga*, *Ar-thur*, *Sou-thern*, *Lu-the-ril*. Liitvõõrnimesid võib poolitada kas nagu lihtsõnu või nagu lihtsõnu: *Hanschmidt* või *Hansch-midt*.

- **Kuidas toimida sidekriipsuga sõnade poolitamisel: kas sidekriipsu peab järgmise rea alguses kordama?**

Sidekriipsuga sõnade poolitamisel tuleb sidekriipsu uue rea algul näidata sõnaraamatuis jm teatmeteostes, mujal pole vaja:

<i>tups-</i>	<i>Suure-</i>
<i>-rohtlüülia</i>	<i>-Jaani</i>

Kui poolitamisel jääb silp kahe sidekriipsu (sõna- või ühendisisese sidekriipsu ja poolituskriipsu) vahele, võiks eelistada poolitust mujalt (nt sõnasisese sidekriipsu kohalt):

<i>samm-</i>		<i>samm-sam-</i>	<i>eesti-</i>		<i>eesti-soo-</i>
<i>-sammult</i>	vrđ	<i>mult</i>	<i>-soome</i>	vrđ	<i>-me</i>

Seesugune poolitus häirib vähem, kui sidekriipsude vahele jääb mitu silpi või terve sõna:

Tallinn-Amster-
dam

liba-villa-
lammas

Kuidas lühendada

Tuuli Rehemaa

eesti keele instituudi assistent

- **Kas lühendi *a* järele käib punkt või ei käi?**

Üldkasutatavatel lühenditel, mille hulka kuulub ka aasta lühend *a*, on eesti keeles kokku lepitud kindel kuju ja selliste lühendite lõppu punkti panema ei pea. Neid üldkasutatavaid lühendeid saab järele vaadata „Eesti keele sõnaraamatust ÕS 1999”, Mati Ereli, Tiiu Ereli ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamatust” (teine, täiendatud trükk 2000) või Tiiu Ereli „Eesti ortograafiast” (neljas, täiendatud trükk 2005).

Otsuse lubada lühendeid eesti keeles ilma lõpupunktita kirjutada tegi vabariiklik õigekeelsuskomisjon 1982. a, kuid kes soovib, võib lühendada ka vana reegli järgi ehk lõpupunktiga. Tuleb vaid tähele panna, et ühes tekstis, väljaandes jne oleks lühendid esitatud ühtede ja samade põhimõtete alusel.

Punktita lühendamise otsus on tehtud muidugi ainult eesti keele kohta, teiskeelsete lühendite puhul tuleb järgida vastava keele tava. Näiteks ladina lühendeid kirjutame punktiga (ja eristame nad eesti tekstist teise kirjaga): *id.* – *idem*, *a. D.* – *anno Domini* 'Issanda aastal', *P. S.* – *post scriptum* (vrd eestikeelne *PS* – postskriptum).

Üldkasutatavate lühendite kõrval läheb siiski vaja ka selliseid, mida loendites ette antud pole. Neid võib kirjutaja oma teksti tarbeks ise teha, võttes aluseks lühendamise põhimõtted, nagu need on esitatud „Eesti keele käsiraamatus” ja „Eesti ortograafias”, ning seletades lühendite sisu lugejale ära.

Lühendamise põhireeglid on:

- 1) lühend peab sõna ka tegelikult lühendama;
- 2) lühend peab olema lugejale arusaadav;
- 3) lühend ei sobi ilukirjandusse, pidulikku ega tippametlikku teksti.

- **Kas numברי lühendi mitmuse omastav on *nr-ide* või *nr-te*?**

Selleks, et väljendada väiketähtlühendi käänet või mitmust, tuleb lühend täissõnana välja lugeda ja lisada lühendile sidekriipsuga vastav käändelõpp või mitmuse tunnus või mõlemad: numbrite – *nr-te*, lehekülgede – *lk-de*, aastatel – *a-tel*, aastail – *a-il*, filoloogiadoktorite – *fil-dr-te*. Paragrahvid ei ole §§, vaid §-d, punktid või päevad ei ole pp, vaid p-d.

Sõna astmevaheldus lühendit ei muuda, nt löige lühendatakse *lg* ja käändelõpp lisatakse ikka samale lühendile: löikele on *lg-le* (mitte *lk-le*).

- **Miks on lühendis *n-ö* sidekriips?**

Liitsõna lühendamisel võib märkida sõnaosade piiri loetavussidekriipsuga, näiteks *filos-dr* – filosoofiadoktor, *n-vbl* – nooremveebel, *v-adm* – viitseadmiral.

Kui liitsõnas on juba endas sidekriips, säilib see ka lühendis: *n-ö* – nii-öelda, nõnda-öelda, *n-ü* – nii-ütelda, nõnda-ütelda, *v-o* – võib-olla.

- **Kas tänava lühend on *tn* või *t*?**

Paljudel lühenditel on eesti keeles mitu tähendust, näiteks *v.a* tähendab nii 'väga austatud' kui ka 'välja arvatud'. Suure koormusega lühend on *t*, mille taga võib olla 'tund', 'tonn', 'talu' või 'tänav'. Ilmekam ja vähem koormatud tänava lühend on *tn*.

Tänavasiltidel sõna *tänav* ei märgita, märgitakse aga *maantee*, *puiestee*, *tee* jms. Sama põhimõte kehtib aadressi puhul: Hommiku 4 (st Hommiku tänav 4), Supeluse 16a, aga Ehitajate tee 2, Kalevi pst 32, Haapsalu mnt 90, Voorimehe põik 5.

- **Kuidas lühendada sõnaühendit *käesoleval aastal*?**

Käesolev on sõna, mis tekstides tüütult ja tihtipeale ka tarbetult kordub: *käesolev dokument* pro *dokument* või *see dokument*, *käesoleval ajal* pro *praegu* või *praegusel ajal*, *käesoleval aastal* pro *sel aastal*.

Ühendi *sel aastal* lühend on *s.a* ning lühend *k.a*, mida paljud küsijad *käesoleva aasta* lühendiks arvavad, jäägu eeskätt ühendi *kaasa arvatud* päralt.

- **Kuidas lühendada sõna *registreerimisnumber*?**

Järjekorranumbri ja järjekorra lühend on üks ja sama – *jrk*, registreerimisnumbrit võib lühendada *reg-nr*. Registreerimisnumber on näiteks mootorsõidukil, seevastu ettevõtjale antakse äriregistrisse kandmisel registrikood, selle lühendiks sobib *rg-kood*.

- **Kuidas on *euro* lühend eesti keeles?**

Euroopa Liidu rahaühiku nimetus *euro* on õnneks üsna lühike ning tavalises tekstis pole seda enamasti vajagi lühendada. Kui lühendit siiski tarvis läheb, saab sellena kasutada euro tähist €. Seda lühendit on eesti keeles olemas, ja seda sobib kasutada ka Euroopa Liidu rahaühiku puhul.

Nagu igal vääringul nii on ka eurol kolmetäheline tähis – *EUR*. See ja teised sellelaadsed (*EEK*, *USD* jt) on mõeldud rahvusvaheliseks kasutuseks ning jooksvasse eesti teksti nad ei sobi, sobivad aga kursitabelitesse jm.

- **Kas *e-post* kirjutatakse lause alguses suure või väikese tähega?**

Sõnas *e-post* on *e-* lühend sõnadest *elektrooniline*, *elektron-*, pike-malt saamegi öelda *elektronpost*. Nii liitsõna *elektronpost* kui ka lühendliitsõna *e-post* kirjutatakse eesti keeles lause sees ühtviisi väiketähega, lause algul on muidugi suurtäht. Sama kehtib muude *e-* alguliste lühendliitsõnade kohta: *e-kiri*, *e-pilet*, *e-arve*, *e-pangandus*, *e-kaubandus*, *e-õpe*.

*e-*sõnade kõrval tunneme ka rühma *m-*algulisi, mis tulevad sõnadest *mobiilne*, *mobiil-* või *mobiil(telefon)i-*. Neidki kirjutame lause sees väiketähega, nt *m-konto*, *m-makse*, *m-tehing*, *m-teenus*, *m-kaubandus*, *m-parkimine*, *m-pilet*.

- **Kas on õige kirjutada *e-Maksuamet* või *e-maksuamet*?**

Nimetus *e-maksuamet* on samasugune lühendliitsõna nagu *e-post* vm, ning liitsõna sees ei saa kirjutada suure tähega – õige on seega *e-maksuamet* (sama moodi *e-riik*, mitte *e-Riik*, *e-ülikool*, mitte *e-Ülikool* jts).

Teine küsimus on, kas seda sõna võiks kirjutada ka esisuurtähega, nt ametlikkuse rõhutamiseks. Nagu teame, saab ametlikkussuurtähe abil näidata asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide täisnimetuse ametlikkust, *e-maksuamet* pole aga iseseisev asutus, vaid elektroo-

niline teenus, mida osutab meile maksu- ja tolliamet, ametliku nimekujuga Maksu- ja Tolliamet. Teenused, mitte asutused või organisatsioonid on ja tuleb väikese algustähega kirjutada ka *e-riik*, *e-valitsus*, *e-kool*, *e-ülikool*, *e-õpe*, *e-pangandus* jt.

- **Miks lühendatakse osäühing OÜ, mitte Oü või oü?**

Suurtähtlühendi võib moodustada ka siis, kui sõna või nimetus kirjutatakse väikeste tähtedega nt erastamisväärtpaber lühendatakse *EVP*, sisemajanduse kogutoodang – *SKT*, munitsipaalasutus – *MA*, osäühing – *OÜ*, üksik-päästekompanii – *ÜPK*.

Vahel tahetakse suurtähtlühendi järgi kirjutada ka nimetust suure algustähega, kuid sageli pole see vajalik või on väär, näiteks *riiklik arengukava* on nimetus ja tuleb kirjutada väikeste tähtedega, ehkki tema lühend *RAK* on suurtähtlühend.

- **Kas õige on IT juht või IT-juht?**

Kui liitsõna sisaldab lühendit, tuleb panna sidekriips: *IT-juht* 'infotehnoloogiajuht', *IT-spetsialist* 'infotehnoloogiaspetsialist', *IT-osakond* 'infotehnoloogiaosakond'. Alati ei pruugi lühend olla liitsõna osa ega vaja sidekriipsuga liitmist, nt *IT areng* 'infotehnoloogia areng', *IT valdkonnas* 'infotehnoloogia valdkonnas' kirjutatakse lahku.

- **Kas lühendile AS lisatakse käändelõpp sidekriipsuga või ilma?**

Suurtähtlühenditele, mida loetakse tähthaaval veerides, nt *AS* [aa-ess] *TV* [tee-vee], *CV* [tsee-vee] (mitte [siivii]!) lisatakse käändelõpp ja mitmuse tunnus olenevalt lühendi hääldusest: *AS-ile* ehk *ASile*, *TV-s* ehk *TVs*, *CV-de* ehk *CVde*.

Nagu juba näidetest näha, võib tunnuse ning käändelõpu liita kas sidekriipsuga või ilma selleta: õige on nii *AS-ile* kui ka *ASile*, võimalik on kirjutada *digi-TV-st* või *digi-TVst* jne.

- **Kumb on õige, kas EL riigid või EL-i ~ ELi riigid?**

Suurtähtlühenditele, mille hääldus lõpeb kaashäälikuga, võib selguse huvides lisada türevokaali. Lühendi türevokaali valimisel lähtutakse viimase tähe hääldusest, mitte sõna türevokaalist, nt Euroopa Liidu riigid on *EL-i riigid* või *ELi riigid*, mitte *ELu* ega *EL-u* riigid – kuna *L* hääldub [ell] ja omastav on [elli], on lühendi türevokaal *i*, mitte *u*.

Kui lühendi hääldus lõpeb täishäälikuga, pole türevokaali vaja, nt *NATO-sse* ehk *NATOsse*, osteti *EVP-sid* ehk *EVPsid*. Omastavas

käändes ei tule selliste lühendite lõppu midagi: *NATO ülemjuhataja*, *EVP kurss*.

Kui suurtähtlühendit loetakse nagu sõna, mis lõpeb kaashäälikuga, tuleks tüvevokaal lisada, nt Tallinna Autobussikoondisest ehk *TAK-ist* ~ *TAKist* [takist]. Kui sama lühendit lugeda tähthaaval, pole tüvevokaal vajalik, sest viimase tähe hääldus lõpeb täishäälikuga: *TAKst* [tee-aa-kaast].

- **Kas nime Friedrich tuleb lühendada *Fr* või *F*?**

Eesnimesid lühendatakse harilikult ühe tähega: *F. R. Kreuzwald* – Friedrich Reinhold Kreuzwald, *F. Tuglas* – Friedebert Tuglas. Kui eesnimi algab täheühendiga, mis hääldub ühe häälikuna, võib selguse huvides jätta lühendisse kaks tähte, nt *Ph. Karell* (Philipp, *Ph* hääldub [f]), *Ch. Darwin* (Charles, *Ch* hääldub [tš], mitte [k]). Lihtsam on siiski lähtuda kirjepildist ja võtta alati ainult esimene täht – iga eesnimelühendi taga on väga palju nimesid.

- **Kuidas lühendada Paul-Eerik Rummo nime?**

Kui eesnimes on sidekriips, säilib see ka eesnimelühendis ja punkt on sel juhul ainult teise eesnime tähe järel: *P-E. Rummo*. Nimetähti võib kirjutada punktita kokku, nt *P-ER*, või punktiga lahku, nt *P-E. R*.

- **Kuidas lühendada eesti keeles sõnu *juunior* ja *seenior*?**

Sõnad *juunior* ja *seenior* käivad nime järele, nt *Hendrik Toompere juunior*, *George Bush seenior*. Lühendid on vastavalt *jun* ja *sen*, nt *Hendrik Toompere jun*. Kes soovib, võib silplühendi *jun* kõrval tarvitada ka valiktähtlühendit *jr* – *Hendrik Toompere jr*.

- **Kas uue kunstimuuseumi maja nimi kirjutatakse *KUMU*, *KuMu* või *Kumu*?**

Kogu maailmas armastatakse toodetele, firmadele ja asutustele anda suland-, sumadan- ehk kohvernimesid, mis moodustatakse sobivate sõnade esisilpidest või valitud tähtedest. Näiteks Taani päritolu *Lego* on saanud nime taanikeelsest väljendist *leg godt* 'mängi hästi', *Interpoli* ingliskeelne täisnimetus on International Criminal Police Organization, kellafirma Swatch on saanud nime ingliskeelsest sõnapaarist *Swiss watch* 'Šveitsi kell'.

Eestis on mõnda aega moes olnud sulandnime sees, sõna keskel kirjutada teine komponent suure tähega, nt osaühing *TehPro* (suland sõnadest tehnoloogia ja projekt), koolituskeskus *HarKo* (haridus ja koolitus), noorteklubi *NoKu* (noored kultuuriinimesed?), looviniemete klubi *KuKu* (kunst ja kultuur).

Traditsiooniliselt sulandnimedes sõnade piiri ei näidata: kirjutatakse *Interpol*, mitte *InterPol*. Samamoodi peaks kirjutama sulandnimesid ka eesti keeles: *Harko*, *Tehpro*, *Noku* ja *Kuku* klubi. Ammugi pole põhjust hakata sulandnime suurtähtlühendina kirjutama (?KUMU).

Uue kunstimuuseumi nimi on *Kumu*.

Kas *smoothie* või *smuuti*? Või hoopis mahedik?

Tiina Paet

eesti keele instituudi assistent

Tooted saavad üha uusi ja tihtipeale ka üha võõramaid nimetusi. Kui mõne aasta eest levis *shake*, siis nüüd on moes *smoothie* ning varsti tuleb arvatavasti *lassi*. Kõik nad tähistavad tegelikult piimakokteili. Praegu keskendume neist kolmest *smoothie*'le, sest eesti keele instituudi keelenõuandelt küsitakse sageli, mida see inglise sõna tähendab ja kuidas sama asja eesti keeles nimetada.

Johannes Silveti „Inglise-eesti sõnaraamatu” järgi (4. tr 2002) on *smoothie* Ameerika ja Austraalia inglise keeles ’puuvilja-jogurtisegu’, inglise sõna *smooth* üks tähendusi on sama sõnaraamatu järgi ’ilma tükkideta, ühtlaseks segatud’. „Collins Concise Dictionary” (2002) seletab pikemalt: ’paks mahe jook puuviljast ja jogurtist, jäätisest või piimast’. „Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary” võrguversioonis on *smoothie* kasutuseletuleku ajaks märgitud 1904, ent joogi tähenduses tuli see sõna tarvitusele ilmselt 1940. aastatel Hollywoodis, kus filmivõtete vaheaegadel hakati joogiks puuvilju purustama.

Eestis tõi Kadarbiku talu 2004. aasta paiku turule *smuuti*. Tegu on küll maheda joogiga, kuid mitte *smoothie*'ga selle sõna inglispärase tähenduses. Osa Kadarbiku smuutisid on lihtsalt mahlad, näiteks Hommikueine nime kandev seitsmeviljamahl (etiketil on kirjutatud valesti, kord 7 *viljamahl*, kord 7-*vilja mahl* pro 7 *vilja mahl*, *seitsme vilja mahl* või *seitsmeviljamahl*), osa nektarid, nagu näiteks mango-nektar, vaarika-mustikanektar (etiketil küll tarbetult lahku kirjutatud: *mango nektar*, *vaarika-mustika nektar*). Muide seda, mille järgi jagatakse joogid mahladeks, mahlajookideks, nektariteks jne, saab huviline uurida näiteks Vabariigi Valitsuse 1999. aasta määrusest „Mahla, kontsentreeritud mahla, mahlapulbri, nektari ja mahlajoogi koostis- ja kvaliteedinõuded ning märgistamise erinõuded”.

Piimakraami, mis on *smoothie* kohustuslikke komponente, ei paista Kadarbiku smuutides olevat. Seevastu Aura jookide hulgast

leiame küll sarja, mis sisaldab ka piima, kuid need joogid ei kannu jälle *smoothie* nimetust.

Kadabiku tooted on aidanud levitada hääldeusmugandit *smuuti*, seekõrval on siiski kasutusel ka inglispärane sõnakuju *smoothie*:

Vaadates kinos peajasjalikult Hollywoodi toodangut, olles enne kinnitanud Coca-Cola Plaza einelauas keha ühe *wrap*'iga ning rüübanud peale klaasitäie *smoothie*'t. (Postimees 17.04.2004)

Üsna hästi paistab minevat ka *smoothie* eesti vasteks pakutud tuletisel *mahedik*:

See-eest pakub Kaheksa aga *smoothie*'le (no mis väljaütlematu nimi, võiks parem olla näiteks *mahedik*) lisandiks öietolmu .. (Eesti Päevaleht 26.10.2002)

Kõik kasuliku saab kätte ka isetehtud lahedatest marjajookidest, milliste paksem variant *smoothie* ehk *mahedik* nüüd moejoogi staatusesse on tõusnud. (Maalehe nõuandelisa Targu Talita! 11.08.2005)

Lisades omadussõnatüvele (*d*)ik-liite, saame tuletisi, mis nimetavad asju või olendeid olulise omaduse järgi: *kibedik* (kibe + dik), *mahedik* (mahe + dik), *muhedik* (muhe + dik) jt. Kuusalu murdest on *kibedik* üles tähendatud kui 'viin' („Eesti murrete sõnaraamat” III kd, 2001),

Oskar Lutsul on ta peale selle 'kibe rutt' („Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” II kd, 1992). Uuemal ajal on *kibedikku* soovitatud ka jooginimetuse *bitter* 'maitse- ja ravimtaimede alkoholtõmmis' omavasteks. Tuletis *muhedik* on muu hulgas tuntud toidunimetusena: Tallinnas keskaja toidukultuuri viljeleva Olde Hansa restorani menüüs on sellised road nagu *läätsemuhedik*, *pähkli-odramuhedik*, *õuna-meemuhedik*. Kas aluseks on võetud *muhe*-sõna tähendus 'kobe, kohev'?

Tuleme nüüd tagasi *smoothie* juurde. Kuigi tootjad ning söögi- ja joogikohad nimetavad *smoothie*'ks või smuutiks sageli mis tahes mahla, on õige *smoothie* ikkagi üksnes paks värskelt purustatud puu- või juurvili, toormehu, olgu ühes piimaga või ilma. Traditsiooniliselt kuulub selle joogi koostisse ka purustatud jää, mis annab talle iseloomuliku konsistentsi.

Eesti keeles sobib selle uue joogi nimetuseks hästi tuletis **mahedik**. Käänata tuleb *mahedik* : *mahediku* : *mahedikku* (tüüpsõna *õnnelik*).

Arbuusihooajal saab tegelikult ka ilma marjadeta väga häid **mahedikke** valmistada. Nii soovitab Helger Aava proovida kokkumikserdatud arbuusi-vanillikoorejääitise jooki. (Maalehe nõuandelisa Targu Talita! 11.08.2005)

Ülevaade

Johannes Aaviku selts: kujunemislugu ja tegevussuunad

Jaan Õispuu

Tallinna ülikooli professor

Johannes Aaviku seltsi juhatuse aseesimees

Johannes Aavik ja Nõukogude Eesti

Johannes Aavik (1880–1973) oli eesti keeleuuendaja, pedagoog, tõlkija, kirjanik ja haridustegelane. Märkimisväärsed olid Aaviku võõrkeeleoskus ja musikaalsus. 1944. aastal emigreerus ta perega Rootsi, kus elas elu lõpuni.

Nõukogude Eestis Aavikust nagu teistestki välismaal elanud „kodanlikest keeleteadlastest” avalikkuses ei räägitud, küll aga mainiti ülikooliloengutel. Tänu sellele teadsid Aavikut ja ta tegevust sõjajärgsetel aastatel Tartu ülikoolis õppinud eesti filoloogid. Mõni Aaviku propageeritud keelend (näiteks *maks*-vorm) oli 1960. aastateni ebasoovitav või mõne keeleteoimetaja arvates suisa keelatud.

1960-ndate sulaperioodil näib nõukoguliku ideoloogia esindajais olevat toimunud nihe. Nii avaldas ajakiri Keel ja Kirjandus 1968. aastal teksti pealkirjaga „Johannes Aavikult keeleuuenduse sõpradele”. Toimetuse kommentaar Aaviku kirjale on: „Keeleuuenduse isalt Johannes Aavikult on toimetusse jõudnud kirjutis, mis kannab pealkirja „Keelemanifest”. Avaldame alljärgnevalt selle teksti.” (Keel ja Kirjandus 1968, nr 11, lk 672-673).

1970. aastal, kui Tallinnas peeti III rahvusvaheline fennougristide kongress, saatis Johannes Aavik sellele oma ettekande „Eesti kirja-keele uusmoodustused”, mille luges ette Arnold Kask (Keel ja Kir-

jandus 1970, nr 10, lk 621). Ettekanne on avaldatud kongressi kogumiku I osas.¹

1971. aastal ilmus pärast keelamisi, viivitamisi ja tsenseerimisi hilinemisega Aaviku artikli- ja memuaarikogumik „Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule”. Raamatu saamise tagamaadest on Helgi Vihma kirjutanud aastaid hiljem artiklis „Autogrammide kõnelevad”.² Kirjutisest selgub, et umbes samal ajal (1960. aastad) sai alguse ka Aaviku nõrk kontakt kodumaaga.

1980. aastail räägiti-kirjutati Johannes Aavikust peamiselt juubeliga ühenduses: 8. detsembril 1980 möödus keelemehe sünnist 100 aastat. Kolm aastat varem, 1977. aasta veebruari alguses, oli nende ridade kirjutaja, tollal Tartu ülikooli 4. kursuse eesti filoloog, teinud Saaremaa looduskaitse seltsi Pöide osakonna asutamise koosolekul ettepaneku jäädvustada Laimjals sündinud keelemehe Johannes Aaviku mälestus. Seltsi liikmed kiitsid mõtte heaks ja juba detsembris 1977 toimus Saaremaal Laimjala kultuurimajas Aaviku 97. sünniaastapäevale pühendatud õhtu, kus pidasid ettekanded Helgi Vihma ja Jaan Õispuu. Esinesid Kahtla 8-klassilise kooli õpilased ja emakeeleõpetaja Hilja Koel, kuulati viulimuusikat. Õhtul osalejad diskuteerisid mälestuskivi avamise üle. Ettekandeõhtul osales ka Kuressaares (tollal Kingissepa) elanud Johannes Aaviku lallepoeg Joosep Aavik. Lahkudes ütles ta nende ridade kirjutajale pead vangutades: „Poisid, poisid, te ei näi teadvat, mida teha tahate!”

Ega teadnudki. Järgnevad kolm aastat ajasid mälestuskivi asja ja valmistasid juubelisündmuse ette teised ja teadjamad inimesed: Eesti looduskaitse seltsi esimees Jaan Eilart, Aaviku-fanaatik Helgi Vihma ja Laimjala kolhoosi esimees Rein Jäe. Tõe huvides tuleb nentida, et mälestuskivi idee sai teoks Eesti looduskaitse seltsi aseesimehe, Eesti NSV ülemnõukogu presiidiumi esimehe Arnold Rüütli abiga, mis võimaldas murda Kingissepa rajooni parteiladviku ägeda vastuseisu.

Johannes Aaviku mälestuskivi (vt Keel ja Kirjandus 1980, nr 12, tahvel XLVI) avati keelemehe sünnikohas Saaremaal Randvere külas 30. augustil 1980. Teiste hulgas olid kohal saare päritolu naiskirjanikud Aira Kaal ja Debora Vaarandi. Kirjandusteadlane Endel Nirk oli mälestuskivi ümber ladunud ilusa saaremaaliku kiviaia. Mälestuskivi pronksbareljeefi autor on A. Rimm.

5. detsembril 1980 toimus Kahtla 8-klassilise kooli, Emakeele Seltsi ja Eesti looduskaitse seltsi Pöide osakonna ühiskorraldusel

Johannes Aaviku 100. sünniaastapäevale pühendatud keelepäev. Teemakohaste ettekannetega esinesid Peep Nemvalts³, Helgi Vihma, Leo Normet ja Albert Uustulnd. Keelepäeva mahtus veel muusikat, Aaviku õpilaste meenutusi, kooliõpilaste kirjanduslik põimik ja Rein Jäe ülevaade Aaviku juubeli üritustest. Emakeele Seltsi 1980. aasta kroonika teatab, et keelepäeval oli osalejaid 160. Aaviku juubeliüritustest annab ülevaate Keele ja Kirjanduse (1981, nr 3, lk 188–190) anonüümne artikkel „Koduring koos Aavikuga”. Anonüümseks pidi lugu jääma seetõttu, et artikli kirjutaja Helgi Vihma nime ei lubanud üks mõjukas mees avaldada.

100. sünniaastapäeva ürituste raames avati mälestustahvlid ka Johannes Aaviku kodumajadel Kuressaares Vallimaa tänav 7 ja Tallinnas Wiedemanni tänav 6.

Pärast juubelit rauges Aaviku-teema jälle kümneks aastaks, et võtta hoogu järgmiseks juubelikonverentsiks – Johannes Aaviku 110. sünniaastapäevale pühendatud ja nüüd juba rahvusvaheliseks kujunenud konverentsiks „Keelereform ja raamat”, mis peeti Eesti rahvusraamatukogu, keele ja kirjanduse instituudi ning Emakeele Seltsi korraldusel 6.–8. detsembril 1990. Kahel esimesel päeval kuulati ettekandeid Tallinnas, kolmandal päeval Kuressaares. Osalejaid oli saanud ka Soomest, Karjalast, Lätist, Rootsist ja Kanadast. Kuigi perestroika ja Eesti laulev revolutsioon olid juba mitu aastat kestnud, ei kulgenud konverentsi ettevalmistused paraku nüüdki ilma ideoloogiaprobleemideta. Ülevaate konverentsist avaldas Jaan Õispuu Keeles ja Kirjanduses (1991, nr 4, lk 250–252), valik ettekandeid ilmus Eesti rahvusraamatukogu toimetiste sarja kogumikus „Keelereform ja raamat” (1993).

Enne Johannes Aaviku seltsi asutamist toimus veel üks tähtis sündmus: Eesti krooni sünnipäeval, 19. juunil 1992 avati Kuressaares Vallimaa tänav 7 Aavikute majamuuseum. See sai otseseks tõukeks mõnda aega tuha all hõõgunud ideele asutada Johannes Aaviku selts. Kultuuriloolane ja keeleteadlane Helgi Vihma oli seltsi ideed kitsamas ringis propageerinud juba 1991. aasta sügisest alates.

*Aavikute majamuuseum Kuressaares. Fotode autor Karin-Maria Roo-
leid*

Ideest tegelikkuseks: seltsi asutamine

Johannes Aaviku seltsi asutamise koosolek peeti Tallinnas 26. septembril 1992. Asutajaliikmeid oli 20, nende hulgas Antoine Chalvin Prantsusmaalt, Lorence Kitching Kanadast, Claudia Steinhardt Saksamaalt, Raimo Raag ja Robert Rebas Rootsist ning Anneli Kalajoki Soomest.

Juhatuse esimesse koosseisu valiti Helgi Vihma, Robert Rebas ja Merle Lindma. Seltsi esimeheks sai Helgi Vihma, kes täidab neid ülesandeid tänini. Kultuuri- ja haridusminister Paul-Erik Rummo 2. novembri 1992. a käskkiri kinnitas seltsi põhikirja. Seltsi kandmine registrisse võimaldas avada pangakonto, kuigi „raha sisse maksta ei olnud”.⁴

Seltsi tegevusvaldkonnad sõnastab põhikiri. Selle järgi on seltsi eesmärk taaselustada Johannes Aaviku rahvuskultuuri- ja keeleuuen-
dusideid; selgitada Aaviku osa eesti kultuuris, tema ainulaadse keele-
reformi olemust; aidata harida eesti kirjakeelt, edendada keelekul-
tuuri; tutvustada Aavikut keeleteoreetiku, keelereformaatori, keele-
korraldaja, kirjaniku, publitsisti, kriitiku, tõlkija, kirjastaja, seltsite-
gelase, pedagoogi ja kultuuriloojana. Seltsil on õigus kirjastada kogu
Aaviku loomingut, kaasa arvatud Eestis asuvaid käsikirju, päevikuid,
kirjavahetust jm.

Seltsi konverentsid ja seminarid

Aaviku seltsi korraldatavad seminarid, koolituspäevad ja konverentsid on saanud traditsiooniks, neile on kujunenud kindel publik. Seltsi raha- ja jõuvarud on võimaldanud korraldada enamasti ühe temaatilise ettekandekoosoleku aastas.

Kaks esimest konverentsi (seltsi päeva) peeti 9. juulil 1993 Kuressaares ja 10. detsembril 1993 Stockholmis. Osa konverentside ettekandeid on selts ka avaldanud.⁵

Nulli ja viiega lõppevad aastaarvud tähendavad seltsile juubeli-
aastat. Johannes Aaviku juubelikonverentsid on toimunud 1995.,
2000. ja 2005. aastal keelemehe noorpõlvelinnas Kuressaares koos-
töös Tallinna ülikooli läänemeresoome keelte õpetooli (2005. aastal

eesti filoloogia osakonna) ja Saaremaa muuseumiga. Aaviku sünnikuupäev on 8. detsember, sestap ongi juubelikonverentsid harilikult ajastatud detsembri algusse. Juubelikonverentside teemaks on olnud Aaviku eri tegevusvaldkonnad: 1995. aastal Aavik kui keeleuuendaja, 2000. aastal keskenduti Aaviku võõrkeeleoskusele („Keelteoskus kui kultuuri osa”⁶) ja 2005. aasta aastal Aavikule kui tõlkijale („Tõlkimine kui kultuuri osa”).

Selts on korraldanud konverentse ka teistel päevakajalistel teemadel. Kahel korral on käsitletud eesti keele kui võõrkeele õpetamise teematikat. Koolituspäev „Muukeelne laps koolis” toimus 2. novembril 1998 Haapsalu slaavi gümnaasiumis. Kaugeimad esinejad olid Fanny de Sivers Pariisist („Mina ja teised”) ning Helena Sulkala Oulust („Teise keele õppimine kooli vaatevinklist”). Koolituspäevaks nimetas selts oma konverentsi pragmaatilistel põhjustel: osalema oodati ka tegevõpetajaid. Koolituspäev oli jätkuks 22. oktoobril 1997 Ida-Virumaa kõrgkoolis toimunud samateemalisele konverentsile, kus esinesid õpetajad-didaktikud Aavo Valmis, Enna Muru, Eva Öun, Kristi Saarso, Leo Villand, Dea Maisla, Ene Peterson ja Maria Tilk.

4. oktoobril 2002 pidas selts Nõmme kultuurikeskuses oma 10. aastapäeva konverentsiga, mis oli pühendatud samuti keeleõpetusele, seekord emakeeleõpetuse problemaatikale. Martin Ehala pidas ettekande „Emakeeleõpetuse ülesanded XXI sajandi algul” ja Helgi Vihma ettekande „Johannes Aavik – õpikute autor ja gümnaasiumide peainspektor”. Haridusministeeriumi töötaja Kristi Mere kõneles järelevalvest tänapäeva koolis, Kalev Kesküla peatus oma mõtiskluses „Mis jääb kirjanikust järele? Mida õpetab „Eelmise sajandi eesti kirjandus?”” palju kõmu tekitanud kirjandusõpikul „Eelmise sajandi eesti kirjandus”, mille autorid samuti konverentsil osalesid ja kohalolnute rohketele küsimustele vastasid.

Seltsi huviorbiidis on olnud ka kontaktid naaberrahvaste ja -maadega.

6.-7. mail 2002 toimus koostöös Eesti-Läti instituudiga Valgas konverents „Piirilinna keele- ja kultuurikontaktid”. Konverentsi ettekanded käsitlesid Läti ja Eesti suhteid. Esinejate hulgas oli uurijaid, pedagooge ja diplomaate Lätist (Anna Žigūre, Tõnu Karma, Aiva Pauča, Guntars Godiņš, Pärja Svārpstiņa), Eestist (Lembit Vaba, Urmas Sutrop, Ülo Vooglaid, Liane Viljumson, Juris Žīgurs) ja Soomest (Marjo Mela).⁷

Johannes Aaviku seltsi aseesimees Jaan Õispuu ja sekretär Maia Randma seltsi konverentsil Kuressaares (detsember 2006). Foto autor Karin-Maria Rooleid

2003. aasta oli Eestis Kreutzwaldi aasta ja Soomes Leino aasta. Selts tähistas neid konverentsiga 22. novembril 2003 Nõmme kultuurikeskuses. Ettekannetes (Hannu Mäkelä, Anneli Kalajoki, Rutt Hinrikus, Pille Kippar, Mall Kaevats) vaeti Soome-Eesti kontakte läbi aegade ning tutvustati Kreutzwaldi ja Leino aasta ettevõtmisi.

Seltsi seminare on pühendatud kirjanike tähtpäevadele ja muudele kirjandussündmustele. 1. veebruaril 1995 toimus „Noor-Eestile” pühendatud ettekandekoosolek Underi ja Tuglase kirjanduskeskuses. 23. aprillil 1997 korraldati kirjanduskeskuse retoorika ja narratoloogia töörühmaga ühisseminar eesti keele instituudis.

14. novembril 2002 toimus koostöös Tallinna linnamuuseumi kodu-uurimise ringiga Underi ja Tuglase kirjanduskeskuses vestluskoosolek teemal „Loomingu Raamatukogu osa eesti kultuurielus. Otto Samma 90”, kus esinesid Anu Saluäär, Jüri Ojamaa ja Jan Klõšeiko. Kirjandus- ja kultuuriettekanded kuulusid 21. septembril 1996 Viljandi kultuurikolledžis korraldatud konverentsi kavva.

3. detsembril 2004 toimus Tallinnas Eesti teatri- ja muusikamuuseumis Anna Haava 140. sünniaastapäevale pühendatud õhtu, kuhu olid kutsutud esinema Helme sanatoorse internaatkooli ja Hummuli põhikooli õpilased ja õpetajad.

Konverentsidel esitatud ettekandeid on püütud võimalikult palju avaldada seltsi väljaannetes.

Seltsi väljaanded

Aaviku selts annab Keeleuuenduse Kirjastiku raames välja kaht sarja: A-sarjas üllitab selts Johannes Aaviku töid, B-sari avaldab seltsi konverentside ettekandeid, arhivaale, mälestusi ja personaaliat. Keeleuuenduse Kirjastiku väljaandena on ajavahemikus 1994–2005 ilmunud kummaski sarjas kolm raamatut. Väljaandeid toimetab Helgi Vihma.

A-sarjas on selts avaldanud Aaviku kolm tööd: „E. A. Poe novellid Johannes Aaviku tõlkes” (Keeleuuenduse Kirjastik A1, 1995), J. Randvere „Ruth” (Keeleuuenduse Kirjastik A2, 2000) ja „20 Euroopa keelt. 20 Euroopa keele hääldamise reeglid eriti pärisnimede ja tsitaatsõnade ning -lausete hääldamiseks” (Keeleuuenduse Kirjastik A3, 2005). Raamatu „20 Euroopa keelt” saatesõna on kirjutanud Helgi Vihma ja Peep Nemvalts.

1994. aastal ilmunud B-sarja esimene raamat „Artikleid ja arhivaale I” oli ühtlasi seltsi esimene väljaanne. Raamat sündis kitsastes oludes: selle „trükikojaks” oli Tallinna pedagoogikaülikooli põhjamaade filoloogia osakonna koopiamasinaruum ja „trükkaliks” osakonna asjaajaja Siiri Rikkonen-Lauk. Kogumikus on Helgi Vihma kirjutis Aaviku seltsist, 10.12.1993 Stockholmis peetud koosoleku avasõnad Paul Laanelt ning nelja ettekande tekstid: Raimo Raagi „Johannes Aaviku keelenurgad Eesti Päevalehes”, Helgi Vihma „Johannes Aavik Krimmis ja Kuressaares 1910–1912”, Peep Nemvaltsi „Eesti keele vahemärgistus hõlpsamaks” ja Antoine Chalvini „Ungari keelereform”. Arhivaalidest on raamatus näiteks Aaviku Tartu ülikooli teenistuskiri.

„Artikleid ja arhivaale II” ilmus 1999. aastal ja sisaldab seltsi aastail 1993–1998 korraldatud konverentside ettekandeid, nagu Aavo Valmise „Johannes Aavik keeledidaktina”, Helle Metslangi „Püsiv ja muutuv grammatika”, Martin Ehala „no-genitiivi võimalikkusest kee-

letüpoloogia taustal”, Piret Grigorjevi „Johannes Aaviku tõlgitud Johannese Ilmutusraamat”, Paul Alvre „Lauri Kettunen eesti ja sugulaskeelte uurijana”, Eduard Vääri „Teated sugulasrahvastest ja -keeltest kuni 1919. aastani”, Helgi Vihma „Aaviku Seltsi esimene auliige Paul Saagpakk”. Arhivaalide hulgas on intervjuu, mille Henno Jänes ja Pentti Soutkari tegid Johannes Aavikuga 1969. aasta mais.

Sarja kolmas raamat „Artikleid ja arhivaale III” nägi ilmavalgust 2004. aastal. Artiklite osa moodustavad aastatel 2002–2003 peetud ettekanded: Anna Žigüre „Linnad, riigid, piir ja kontaktid”, Karl Kruusi „Eestlased Lätis”, Aiva Planča „Eesti kool Riias”, Marjo Mela „Läti lapsed õpivad eesti keelt”, Mall Kaevatsi „Kreutzwaldi aasta Eestis. Ülevaade Kreutzwaldi aasta üritusist”, Pille Kippari „Soome ja soomlased F. R. Kreutzwaldi kirjavahetuses”, Anneli Kalajoki „Eino Leino juubeliaasta Soomes”, Hannu Mäkelä „Leino ja Onerva – Siia mi kaksikud”, Hilve Rebase „Johann Woldemar Jannseni saatus kirjandusloos”, Taive Särje „Regilaulu skandeeriv esitus kui vältilise meetrumi manifestatsioon: Johannes Aaviku vaated”, Martin Ehala „Emakeeleõpetuse ülesanded XXI sajandi algul”, Karin Rooleidi „Keeleuuendusest, kultuurist ja Aavikust”, Peep Nemvaltsi „Uute sõnadega mestis” ja Helgi Vihma „Johannes Aaviku Seltsi tööst aastal 2003”. Raamatu lõpust leiab kasutaja Aaviku seltsi liikmete nimekiri.

Tallinna pedagoogikaülikooli läänemeresoome keelte õppetooli üllitiseks on ilmunud seltsi kogumik „Keelteoskus kui kultuuri osa” (2001), mille on koostanud Jaan Õispuu ja toimetanud Marje Joalaid. Kogumikus on lisaks Jaan Õispuu sissejuhatusesele pealkirjaga „Johannes Aavik, keeleuuendus ja eesti keel” avaldatud osa seltsi 2000. aasta konverentsil peetud ettekandeid: Heli Laanekase „Kas on olemas head eesti keele õpikut soomlastele?”, Helen Kurssi ja Lumme Erilti „Vanade keelte oskus kui kultuuri osa”, Pille Kippari „Oskar Loorits ja hõimuliikumine”, Lumme Erilti „Nimed ja nimisõnad”, Tiiu Erelti „Keelekorralduse eesmärkidest ja vahenditest”, Hannu Remese „Keeleuuendaja Johannes Aaviku Aho-harrastus”, Helgi Vihma „Mis tegi Johannes Aavikust maailmanime” ja Jaan Õispuu „Soome keele õpetamine Johannes Aaviku hõimuaate ja keeleuuenduse osana”.

Helgi Vihma on koostanud **Johannes Aaviku ja eesti keeleuuenduse bibliograafia** (1901–1996)⁸, mis koondab Aaviku elutöö ja eesti keeleuuenduse uurimisel kogutud materjalide bibliograafilised kirjed. Peale Aaviku tööde ja nende tutvustuste kajastab bibliograafia

keeleuenduse pooldajate ja vastaste vaidlusi, keeleuendus-idee rakendusi ja edasiarendusi, samuti hinnanguid, mis on antud Aaviku keelefilosoofiale ja keelekorraldusteooriale nii Eestis kui ka välismaal. Bibliograafia andmestik on struktureeritud kronoloogiliselt.

Seltsi tegevuse tulevikunägemusi

Praegu kuuluvad Johannes Aaviku seltsi juhatusse Helgi Vihma (esimees), Jaan Õispuu (aseesimees), Peep Nemvalts (välissuhete korraldaja), Maia Randma (sekretär), Pilvi Einasto (asjur), Karin Maria Rooleid (toimetaja) ja Pille Kippar (toimetaja). Seltsi nimekirjas oli 2004. aasta seisuga 101 liiget Eestist, Lätist, Soomest, Taanist, Rootsist, Prantsusmaalt, Kanadast ja USA-st. Mõned liikmed osalevad seltsi töös aktiivsemalt, teised passiivsemalt.

Seltsi auliikmed on Paul Laan (Stockholm), Fanny de Sivers (Pariis) ja Paul Alvre (Tartu). Auliikmed Paul Saagpakk (1910–1996) ja Eduard Vääri (1927–2005) on meie hulgast lahkunud. Seltsi toetajaliikmed on Hugo Later Torontost ja Walter Nienstedt Turust. Väga palju on seltsi tegevust toetanud Paul Laan ja Kalju Käärrik Rootsist. Tänu Paul Laanele jõudsid 1994. aastal Rootsist seltsi valdusse Aaviku raamatukogu ja arhiiv, mille selts on loovutanud Tartu kirjandusmuuseumile.

Seltsil puuduvad endiselt oma tööruumid, mistõttu on ta registreeritud Helgi Vihma koduaadressil. Samas hoitakse ka seltsi raamatuid ja arhiivi.

Seltsil on tulnud piike murda ka võimuritega. Tallinna linn eemaldas 24. juulil 1992 Wiedemanni tänav 6 majalt 1980. aastal paigaldatud mälestustahvli ja müüs kolmekordse kaitse all oleva maja maha. Seltsi vastuseisust hoolimata ei ole maja 1. novembrist 1996 enam kaitsealuste ajaloo- ja kultuurimälestiste nimekirjas.

Johannes Aaviku selts loodab oma tegevust jätkata senistes suundades ja senise tempoga. Konverentside ja näituste korraldamise ning väljaannete üllitamise kõrval propageerivad seltsi liikmed meedias, keelepäevadel jm korrektse eesti keele kasutamist, tegelevad eesti keele õpetamise probleematikaga, tutvustavad hõimukeeli ja nende pärandit jne. Teisisõnu: tegelevad sellega, millest oma elu ajal huvitus Johannes Aavik.

Ka 2006. aasta töotab tulla tööine. Peep Nemvalts ja Jaan Õispuu on asunud koostama 2005. aasta detsembrikuus toimunud konverentsi ettekannete kogumikku pealkirjaga „Tõlkimine kui kultuuri osa” (Keeleuenduse Kirjastik B4).

Kõik huvilised on teretulnud Johannes Aaviku seltsi töös osalema.

¹ Congressus tertius internationalis Fenno-ugristarum. Tallinnae habitus 17.–23. VII 1970. Pars I. Acta linguistica. Adiuvantibus A-R. Hausenberg, A. Kährrik. Redegit V. Hallap. Tallinn: Valgus, 1975, lk 181–183.

² **H. Vihma**, Autogrammide kõnelevad. – Artikleid ja arhivaale III. Koostanud H. Vihma. Tallinn: Keeleuenduse Kirjastik B5, 2004, lk 152–158.

³ **P. Nemvalts**, Johannes Aaviku vaateid keelele. – Emakeele Seltsi aastaraamat. 24. 1978. Eesti sõnavara. Tallinn: Eesti Raamat, 1980, lk 51–61.

⁴ **H. Vihma**, Johannes Aaviku Selts. – Artikleid ja arhivaale I. Koostanud ja toimetanud H. Vihma. Tallinn: Keeleuenduse Kirjastik B1, 1994, lk 6.

⁵ Artikleid ja arhivaale I. Koostanud ja toimetanud H. Vihma. Tallinn: Keeleuenduse Kirjastik B2, 1994.

⁶ Vt Keelteoskus kui kultuuri osa. Koostanud J. Õispuu, toimetanud M. Joalaid. Tallinn: TPÜ Kirjastus, 2001; **H. Vihma**, Johannes Aaviku konverents Kuressaares. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 4, lk 290–292.

⁷ Vt Artikleid ja arhivaale III. Koostanud H. Vihma. Tallinn: Keeleuenduse Kirjastik B5, 2004.

⁸ **H. Vihma**, Johannes Aavik ja eesti keeleuendus. Bibliograafia 1901–1996. Toimetanud K. Ribenis. Eesti Kirjandusmuuseum, Johannes Aaviku Selts. Tallinn, 2000.

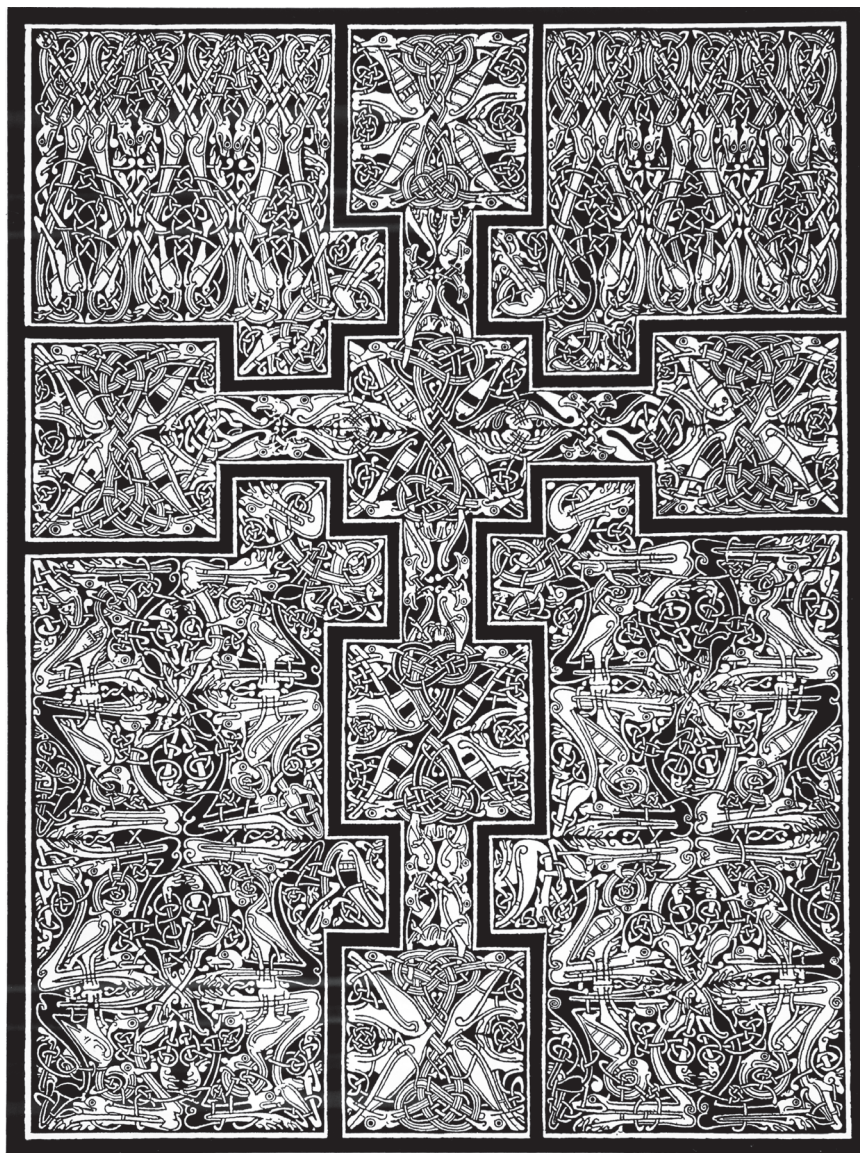
Isamaalised auhinnad väärtustavad rahvuskultuuri

Et paremini märgata ja tänada inimesi, kes on oma elu ja loomingu pühendanud eesti rahvuskultuuri arendamisele, otsustas Isamaaliidu rahvuskultuuri ühendus neli aastat tagasi hakata välja andma auhindu. Auhinna kandidaate võivad esitada kõik Isamaaliidu liikmed, auhinna saajad valib välja Isamaaliidu rahvuskultuuri ühenduse moodustatud žürii, millesse tänavu kuulusid Mart Nutt, Tõnis Lukas, Arvo Valton-Vallikivi ja ühenduse juhatus koosseisus Anneli Kivisiv, Tarmo Kruusimäe, Loit Jõekalda, Epp Rebane, Riina Enke.

Auhindu, milleks on kunstnik Tõnis Vindi graafiline leht, antakse igal aastal Tartu rahu aastapäeval, 2. veebruaril, välja kolm. Esimene läheb väljapaistvale rahvusliku mõtte edendajale kirjasõnas, probleemide püstitajale, väitluste algatajale, perspektiivide avajale, rahvusteaduste edendajale, teine rahvuslikult olulise kunstiteose loojale ning kolmas rahvuslikus mõttes tähtsate ettevõtmiste ärgitajale ja korraldajale.

Tänavu pälvis esimese auhinna keeleteadlane Valve-Liivi Kingisepp, kes on üle 40 aasta töötanud Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis ning 1988–1992 õpetanud eesti keelt Oulu ülikoolis. Valve-Liivi Kingisepp on silmapaistev vana kirjakeele uurija, kes eriti põhjalikult on käsitlenud O. W. Masingu sõnavara. Tema eestvõttel on korraldatud rahvusvahelisi vana kirjakeele päevi, ta on juhendanud eesti keele ja soome-ugri keelte ringi. Akadeemilise töö kõrval on Valve-Liivi Kingisepp, kes möödunud aastal tähistas oma 70. sünnipäeva, tegutsenud aktiivselt ka Emakeele Seltsi juhatuses ning populariseerinud oma eriala ettekannete ja sõnavõttudega ajakirjanduses.

Ülejäänud kaks tänavust laureaati on ajakirjanik Imbi Paju, kes on aastaid olnud Eesti Päevalehe ja Postimehe kirjasaatja Soomes ning kel 2005. a valmis dokumentaalfilm „Tõrjutud mälestused”, ja kirjandusloolane Rutt Hinrikus, keda laiem avalikkus tunneb eelkõige sarja „Eesti elulood” eestvedajana. Varasemate laureaatide hulgast tuleb kindlasti nimetada raadioajakirjaniku Mari Tarandit, Eesti Raadio keelesaadete toimetajat.

RECONSTRUCTION BY TONIS VINT

CELTIC SACRED CROSS

9/01 Tõnis Vint 14

*Aastapreemia 2006
I kategooria laureaat
VALVE-LIIVI KINGISEPP*

Nagu kirjutab Sirje Kiin tänavuste auhindade määramise puhul:
„Kõik need on inimesed, kes oma igapäevase tööga väärtustavad eesti rahvuskultuuri ja kinnitavad oma olemasoluga, et kultuur ning vaim kestab üle aja. Kultuur on tegelikult ainus asi, mis on teinud ja teeb eestlased suureks ja tugevaks rahvaks.”

Eesti keele päev Münchenis

Küllli Habicht

5. novembril 2005. a peeti Emakeele Seltsi, Eesti haridus- ja teadusministeeriumi ning Müncheni Eesti Rahvuskondise korraldusel järjekordne eesti keele päev Saksamaal. Müncheni Eesti Rahvuskondis seob sealseid eestlasi eesmärgiga säilitada liikmete emakeelt ja hoida rahvuslikke kultuuritraditsioone. Aktiivseid liikmeid on koondisel 40–60. Suuremad regulaarsed üritused on jõulupidu, Eesti Vabariigi aastapäeva pidu ja jaanipäev.

Eelmine väliseestlastele mõeldud sama laadi üritus oli toimunud 2004. aasta novembris Hamburgis. Et Saksamaa eestlaste huvi eesti keele hetkeseisu vastu on elav, seda kinnitas kohaletulnute hulk – kuulajaid oli umbes 30. Keelepäeval esinesid Külli Habicht Tartu ülikoolist, Jüri Viikberg Tallinna ülikoolist ning Jüri Valge haridus- ja teadusministeeriumist.

Küllli Habicht rääkis teemal „Püsiv ja muutuv eesti kirjakeel” (vt ka samas numbris lk 12–19). Vaatluse all olid nüüdiskirjakeele muutmise keelevälised ja -sised põhjused, keeleline loovus ja keelemood.

Ettekandja tõdes, et eesti kirjakeele olukord on üsna stabiilne. Põhitendentsid – kõnekeele mõju kirjakeelele, mis lähtub ennekõike odavat populaarsust ja kõmulisust taotlevatest ajakirjandusväljaannetest, ning kultuurilaenudega seoses inglise keele sõnade pealetung – on küllap nähtused, millest praeguses avatud maailmas saame jätkuvalt rääkida. Gümnaasiumi lõpukirjandite keskmise hinde põhjal otsustades ei ole noorte keelevõimekus paranenud, samal ajal võib ühiskonnas täheldada mõningast keelelist hüperkorrektsust, mida näitavad Interneti-foorumites (nt Delfis) üsna sageli puhkevad õigekeelsusteemalised mõttevahetused, mis oma paremas osas arendavad inimeste keeleteadlikkust.

Ehkki pidevas loomulikus muutuses, nagu elavale kirjakeelele kohane, on eesti kirjakeele praegune seis normaalne, sest keel suudab kohandada oma muutmissüsteemi lisanduvaid laensõnu (selleks on avatud muuttüübid, mis laensõnu vastu võtavad); toimivad oma keele

produktiivsed sõnaliitmis- ja tuletusmallid ja keeleloome; grammatiliste muutuste puhul on sageli taustaks keelesisene süsteemi- ja loomulikkustaoitus; arendatakse omakeelset oskussõnavara; kujundatakse keelehoiakuid; tegeldakse keelekorralduse ja -nõustamisega.

Jüri Viikberg käsitles oma ettekandes „Eesti keel ja murded maailmas” põhjalikult väliseestlusega seonduvat. Esineja tõi välja täpsed andmed selle kohta, mis ajast leidub maailmas eesti asundusi ja kus need paiknevad, ning tutvustas kaasahaaravalt eestlaste väljarändeid ja eluolu. Ülevaatest selle kohta, kui palju eestlasi kusagil välisriigis elab, selgus muu hulgas, et Saksamaal oli 1997. a andmetel 4469 eestlast, Soomes oli aga 1998. a registreeritud 10 340 eestlast. Üldistavalt öeldes on idakaares praeguseks 60 000, lääne pool 100 000 väljaspool kodumaad elavat eestlast.

Jüri Viikberg andis kuulajatele ka hea ülevaate eesti keele õpetamisest maailmas ja väliseestlaste kohta ilmunud kirjandusest, samuti tutvustas ta eri riikides elavate eestlaste keelelist olukorda. Näiteks on Rootsis elavad eestlased kujundanud omaette keelepruugi, nn Rootsi eesti keele. Olemas on ka Siberi eesti keel, mis põhineb põhjaeestilisel keelekujul. Siberis elab juba viies kuni seitsmes põlvkond, kes on säilitanud eesti keele. See on eriline olukord, sest tavaliselt hääbub keel juba kolme põlvkonna jooksul. Oma keelekogumisretkede kogemuste toel rääkis Jüri Viikberg lähemalt eestlaste ja eesti keele olukorrast Musta mere ääres Krimmis.

Jüri Valge keskendus oma ettekandes „Eesti keele arendamise strateegia ja keelepoliitika” kolmele ajalõigule, peatudes minevikul ehk eesti keele arendamise strateegia koostamisel, olevikul ehk sellel, mida nimetatud dokumendi kohaselt praegu tehakse, ja heitis pilgu ka tulevikku. Olgu lisatud, et praeguseks on strateegia tõlgitud inglise, ungari ja soome keelde.

Eriti põhjalikult käsitles Jüri Valge olevikulisel küsimusi, tõstatades identiteediprobleemi ning rõhutades seisukohta, et tuleb asuda identiteediprogrammi koostama. Tähtis eesmärk on ka Eestis stabiilse keelekeskkonna kujundamine, mis eeldab, et keelekõneldes jõutaks ühtsete seisukohtadeni. Jüri Valge nimetas praeguste põhitegevustega seoses viit olulisimat valdkonda: keelekorraldus ja keelehoole, keelekaitse, haridus ja keeleõpe, keele uurimine, keele tehnoloogilise toe loomine. Igaühel neist on oma probleemid ja tegevussuunad.

Müncheni keelepäeval osalejad (vasakult) Külli Habicht, Raivo Randes, Jüri Valge, Jüri Viikberg. Jüri Viikbergi erakogu

Tulevikku vaadates soovis Jüri Valge, et kõik praegu alustatud tegevused jätkuksid, samuti võiksid tema sõnul jätkuda Eesti keelenõukogu kohtumised kõrgete poliitikutega, tuleks taotleda keelestrateegia vastuvõtmist riigikogu tasemel ning jälgida ettenähtud plaani teostamist.

Kõigile ettekannetele järgnes elav arutelu ning kuulajad said vastuseid nii tänapäeva eesti keele arengut kui ka väliseestlust ning keelepoliitikat ja -strateegiat puudutavatele küsimustele. Arutelusid jätkus ka lõunalauda, kus Eestist tulnud külalisi võõrustasid Müncheni Eesti Rahvuskoondise liikmed. Müncheni keelepäeval esinenud Emakeele Seltsi liikmed on eriti tänulikud Karin Ladva-Zollerile ürituse Müncheni-poolse koordineerimise eest ning perekond Kompale ja Raivo Randesele öömaja ning väga lahke vastuvõtu eest.

I n t e r v j u u

Mari Must

Mari Must, keeleteadlane, 1956–1975 keele ja kirjanduse instituudi murdesektori juhataja.

Sündinud 11. novembril 1920 Tartus. Erialalt filoloog, õppinud Tartu ülikoolis ajaloo-keeleteaduskonna keeleteaduse osakonna eesti keele ja kirjanduse erialal. Filoloogiakandidaat aastast 1954, väitekirj „Vene-eesti suhete kajastumine lõuna-eesti murrete sõnavaras”.

Mari Must on uurijana avaldanud eesti murdeid käsitlevaid artikleid ning raamatuid, nt „Põhja-eesti keskmurde läänepiirist” (1958), „Haruldasi sõnu kirde-eesti rannikumurdest” (1960), „Vene-eesti kakskeelsus Kirde-Eestis” (1965), „Põhja-Harjumaa keelest” (1974), „Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade” (1987), „Vene laensõnad eesti murretes” (2000), koos A. Univerrega „Põhjaeesti keskmurde häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni” (2002). Mari Musta juhtimisel algas tekstiköidete sarja „Eesti mured” avaldamine, millest kesk- ja rannikumurde köide (1965, 1995) on tema enda koostatud, samuti on ta koos E. Juhkamiga kokku seadnud murdeplaate.

Millised olid Teie kokkupuuted murretega lapsepõlves? Kas Teil on olnud vanavanemaid, kes on rääkinud murret?

Mul oli vanaema tõesti, Hargla vanaema, Mõnistest, minu isa oli Mõniste mehka. Nii neid kutsutakse, Mõniste mehi. Hargla jaguneb mitmeks alamurrakuks. Hargla keskosas, eriti veel lääneosas räägitakse natuke teistsugust murret, mis juba läheneb Sangastele ja Karu-

lale. Minu isa oli pärit kihelkonna kaguosast, Mõnistest, mis on see kõige viimane sopp, vastu Lätimaad. Seal oli kõige kangem Hargla murrak. Hargla murrak oli Võru murrakutest täiesti erinev, väga omapärane. Minu vanaema rääkis seda ilusat murret eluaeg. Nii et selle Hargla murrakuga puutusin ma kokku lapsepõlves ja nooruses, kuigi vanaema oli siis juba väga vana, üle 90 aasta vana.

Minu vanaema oli talust pärit ja abiellus talusulasega. Hiljem pidas vanaisa vist metsavahiametit. Aga kuidagi juhtus nii, et nad panid minu isa, kes oli kõige vanem poeg, Tartu õpetajate seminari, kus ta sai õpetajakutse. Minu isa oligi eluaeg kooliõpetaja.

Aga emapoolsed vanavanemad?

Emapoolsed vanavanemad on hoopis teiselt poolt, Peipsi äärest, Mustvee lähedalt. Seal on juba Kodavere murrak, idamurre. Seda vanaema ma ei mäleta. Aga mul on ema jutust meeles, et kui vanaema oli olnud surivoodil, siis ema oli ütelnud vanaemale: „Ema, eks sa räägi ka midagi.” Ja vanaema oli vastanud: „Minu reakimised on reagitud”. Kui mina hiljem sealkandis käisin, siis seal niisugust keelt enam ei räägitud. Vanavanemad elasid Mustveest kolme kilomeetri kaugusel Raja külas, mis tegelikult oli vene küla, kus eesti peresid oli üsna vähe. Ma elasin sealkandis lapsepõlves palju, ema õde pidas vanaisa kohta. Minu isa oli seal kooliõpetaja ning seal nad minu emaga tuttavaks saidki.

Mis keeles ema ja isa omavahel rääkisid?

Nemad rääkisid ikka kirjakeelt.

Kas nende keeles murdesugemeid oli?

Ma ei tea, et oleks olnud. Minu emal ei olnud küll erilist kooliharidust, ta oli käinud ainult kihelkonnakoolis, aga ta oli muidu ärksa hingega inimene. Minu meelest rääkis ta ikka normaalset eesti keelt, tema küll mingit murret ei rääkinud. Nii et Kodavere murrak on mulle võõras, hiljem kuuldud. See oli, nagu öeldud, tegelikult vene küla, seal räägiti pigem kohalikku vene murrakut.

Kui Teie ise kooli läksite, kas siis räägiti midagi murretest?

Vist ei räägitud, ma küll ei mäleta; ka keskkoolis mitte. Murretega ei olnud mul tegemist, nii et kui ma hiljem murrete sisse sattusin, siis see oli küll pigem juhus. Ma läksin eesti keelt õppima selle mõttega,

et minust saab eesti keele õpetaja. Alguses soovitati mul valida veel mingi aine, näiteks inglise keel. Eesti ajal oli õpetajakoha saamine kaunis keeruline. Vallal oli oma komisjon, kes õpetajaid valis – see oli nagu orjaturg, omamoodi päris kole asi. Vanasti pidi inimene vaeva nägema, et õpetajakohta saada, ta pidi käima eksameid andmas. Nii et ma valisingi inglise keele lisaks, aga ülikooli inglise keele lektor mulle ei istunud. Eesti filoloogias olid jällegi niivõrd huvitavad ja haruldased õppejõud, nagu Paul Ariste ja Andrus Saareste.

Kas pisikut ei tulnud külge, et hiljem ise õppejõuks saada?

Ei, ma ei jõudnud siis nii kaugemale. Mul oli ülikool veel pooleli, kui tulid need nõukogude ajad.

Ning siis hakkasidki Teid murded huvitama.

See oli täiesti kogemata. Pärast sõda, 1945. aasta kevadel oli meil murdepraktika Wiedemanni sõnavara kogumiseks. [Sõnavara koguti 1921. aastast alates F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu järgi, küsides keelejuhtidelt, kas nad tunnevad seal esitatud murdesõnu.] Meie kursusest oli pärast sõda viis üliõpilast järele jäänud ja meid jagati murdealadele, mina ei osanud ise midagi tahta. Harglasse ma võib-olla oleksin tahtnud minna, aga ma ei julgenud – mõtlesin, et see on väga raske murre ning ma ei saa hakkama.

Juhendajateks olid väljaõppinud murdekogujad, kes tollal töötasid eesti keele kateedris – Aili Univere ja Salme Tanning. Salme Tanning läks Harglasse ning kutsus endaga kaasa Salme Nigoli. Mina ei julgenud iitsatadagi, et mina tahaks ka Harglasse minna. Univere läks Martnasse, seal oli sõnavara kogumine pooleli. Järele jäime mina ja Ludmilla Rass, meile määrati Juuru. Mina ei olnud Harjumaal üldse käinud ega teadnud sellest midagi.

Ütlesin, et kahju küll, et teistel on bonned kaasas, meie oleme Ludmillaga kahekesi. Ning kas Arnold Kask või kes selle peale tuli, igatahes otsustati, et meiega tuleb Paula Palmeos, kes oli siis juba ülikooli õppejõud. Üliõpilasena oli ta enne sõda ühel suvel Juurus kogumas. Selgus, et tegu on väga torede inimesega. Juurust algaski siis minu murdekogumine, neli või viis aastat järjest igal suvel. Pärast läksin Wiedemanni kogu lõpetama Lüganusse.

Millised on olnud meeldejävvamad kogumisretked?

Üks väga tore murdeekspeditsioon oli 1949. aastal Kihnu. See oli kompleksekspeditsioon, kus oli rahvaluulikuid, etnograafe ning meie Salme Tanninguga olime kahekesi keeleinimesed. Kokku kestis see ekspeditsioon umbes kolm nädalat. Seal oli meil ühiseid koosolekuid ning me saime kogemusi teiste kogujate käest.

Teine tore käik oli Setumaale, teaduste akadeemia loomise ajal. See oli samuti kompleksekspeditsioon. Seal oli meil esimest korda kasutada magnetofon, mis oli raadiost laenatud. See oli terve suur veohobusekoorem, kast ise ning patareid, millega liiguti külast külla. Seal olid kaasas muusika üleskirjutajad, näiteks Anatoli Garšnek ja Heljo Sepp, rahvaluulik Veera Pino, ise setukene. Mina ajasin siis juba taga vene laensõnu, oma diplomitöö ja hiljem väitekirja jaoks.

Need ekspeditsioonid olid huvitavad ja õpetlikud, kuna sai näha, mis võtteid teiste alade inimesed kasutavad. Siis hakkasidki mind murded üha rohkem huvitama ning õpetajaasja jätsin täiesti katki. Õpetajakutse ma muidugi sain, aga rohkem ei ole ma ka õpetanud kui see viis tundi, mis ma õpetajaeksami sooritamiseks pidin andma.

Teil on lindistajana väga suur praktika.

Jah, siis tulid ju need magnetofonid. Esimest korda olime Setus selle raadio masinaga. See oli omamoodi suur elamus, et jutt jäi lindile.

Kuidas keelejuhti selle hirmsa tehnika juuresolekul rääkima saada?

Tõesti imelik oli, et paljusid see lihtsalt ei häirinud, nad ei teadnudki ilmselt, mis asi see on. Näiteks suur murdekoguja Hella Keem, kes on palju nii üles kirjutanud kui lindistanud, ei kannatanud alguses üldse neid raadioid, ta arvas, et keelejuhid ei saa räägitud. Pärast nägi ta, et see häirib ainult mõnda üksikut.

Kas inimesed pärast sõda julgesid üldse rääkida või suhtusid umbusuga?

Oli selliseid ka. Näiteks Juurus, kui me Paula Palmeosega kõigepealt käisime keelejuhte otsimas ja üles kirjutamas, oli ühes külas üks vana perenaine, kes ütles meile vihaselt: „Kõik on mult üles kirjutatud, oma Kaiu keelt ma üles kirjutada ei lase, selle viin ma hauda.” See oli ka kohe sõja järel, 1945. aastal.

Me käisime ikka seljakotid seljas ja meilt küsiti ka, et mis kaupa me toome. Siis käisid ju linnast inimesed asju – pуди-padi ja riideid –

maal toidukauba vastu vahetamas. Aga ma lausa imestangi, et ei juhtunud mingeid pahandusi. Ma käisin ju mitu korda Saaremaal ja Läänemaal, kus tegutsesid metsavennad. Saaremaal olin ükskord Leisi alevis ühes majas, kus elasid ka vene ohvitserid, kes kaardistasid Saaremaad. Ma tahtsin minna Pammana poolsaarele ühe memme juurde, kui mulle tuli metsas vastu üks vene ohvitser, kes meie majas elas. Ta uuris minult, kuhu ma lähen, ning saanud teada, oli ta väga imestunud, et kavatsen üksipäini läbi selle paksu metsa minna. Ta ütles, et alles paar päeva tagasi tulistati seal metsa vahel ühte nende asjameest. Aga mis mul üle jäi, ma pidin ikka sinna minema ju.

Lüganusest ja suurtest Alutaguse metsadest rääkimata. Sel ajal käis väike rong Mustveest Sondasse, peatusest oli veel oma kümme kilomeetrit minna minu sihtkohta. Mul oli vaja jala minna läbi heinamaade, läbi metsade; praegu lausa imestan, kuidas ma üldse oskasin sinna minna. Aga läksin ja tulin tagasi ka. Siis oli oktoobrikuu, vihma sadas koledasti, heinamaad olid vett täis. Kui ma ühest taluõuest läbi läksin, oleks mul nagu põlvini mudast lakksäärrikud, porisaapad jalas olnud. Palja jalu tulin, ega mul ei olnud võimalik midagi jalas hoida, hiljem pesin jalad kraavis puhtaks.

Mul oli Juurus välja töötatud oma marsruut, neljas-viies kohas käisin päevas. Ükskord oli mul vaja seal oma komanderingut tembeldata. Mind kutsuti täitevkomiteesse esimehe juurde. See uuris komanderingupaberit ning päris, et mida ma teen ja misjaoks ma olen sinna tulnud. Rääkisin talle ära. Siis küsis, et kus ma käin, kellega ma räägin. Mul oli õnneks seal üks keelejuht, Muru Ann, kelle vallaspoeg oli kohalik miilits. Mul oli siis hea ütelda, et ma käin Ann Paela juures. Aga esimees vastu, et mis ma käin, mida ma kirjutatan. Mina otsisin oma märkmed üles ja lugesin talle ette ilusas Juuru murrakus, mis mul oli sinna kirja pandud. Siis tembeldati mu komandering ära.

Rohkem pole mult midagi uuritud. Need, kes käisid Venemaa osas, Ingerimaal, neil oli raskem.

Kas Teil oli ka mõni lemmikkeeleejuht?

Paratamatult ikka kujunes välja. Võib-olla seesama Muru Ann, teine oli [Juurus] Toomja külas Läti talus, kena memmeke. Tema juures õppisin ma kangakudumist. Mul oli etnograafiamuuseumi küsitlus-kava kangakudumise jaoks, aga ma ise ei teadnud sellest mitte midagi.

Keelejuht ütles, et tema hakkab kangast kuduma järgmisel kevaldel. Kuna mul oli suur tahtmine samuti kuduma õppida, ütlesin talle, et ärgu enne kuduma hakaku, saatku mulle sõna ning ma tulen kohale. Saatiski mulle lapsega sõna, et hakkab kangast üles panema. Ja siis ma käisingi päevast päeva tema juures. Küsitluskava oli mul kaasas ning ta ise jutustas mulle, mis ta parasjagu teeb. Nii et ma kirjutasin kogu selle kanga kudumise üles ja ise õppisin ka. Ma õppisin palju asju, mida ma polnud varem kuulnud ega näinud. Sepal näiteks käisin ühe peremehega hobust rautamas.

Kas mehed ja naised on keelejuhtidena kuidagi erinevad?

Ei, olenes ikka inimesest, mehi oli ka väga toredaid. Näiteks Juuru keelejuht, Matsi talu peremees Hans Kütsen, kelle juures ma neljal suvel elasin. Ta käis ka Tallinnas ning Pertti Virtaranta lindistas teda, sest soomlasi maale [Tallinnast välja] siis ei lubatud.

Mis maarahvas arvas sellest, mis Te teete?

Eks neid arvamisi oli mitmesuguseid. Neid, kes pahasti arvasid või tõrksad olid, eks neid oli ka – nendega ei olnudki midagi teha, jätsid sinnapaika. Läksid otsisid mõne sõbraliku inimese, kellega sai juttu ajada. Me rääkisime kõik ilusasti ära, et me oleme Tartu ülikoolist või muuseumist, sest teaduste akadeemia oli niivõrd uus ja võõras asi, et see ei olnud neile tuttav. Üritasime ise ka murdekeelt oma jutu sekka põimida. Ma ei mäleta, et oleks erilisi raskusi olnud kontakti leidmisega.

Muru Ann näiteks oli väga uhke, et tema juures tehakse lahti see suur paks raamat [Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat] ja kirjutatakse temalt üles sõnu, mis lähevad veel suuremasse raamatusse [eesti murrete sõnaraamatusse].

Teie jutu järgi suhtusid inimesed murdeuurimisse sellal kui tähtsasse töösse, aga kuidas on tänapäeval?

Praegu on täiesti teine maailm. Juba need inimesed, kes olid lõpetanud kuueklassilise kooli, meile enam keelejuhiks ei kõlvanud. Nad ei rääkinud enam kohalikku murret. Kui nad ka üritasidki rääkida, siis see oli juba poolmurre, samuti oli sel inimesel ka täiesti teine suhtumine asjasse. Meile sobisid ainult need, kes olid maksimaalselt neli klassi külakoolis käinud. Praegu pole aga ühtegi inimest, kes oleks ainult kuus klassi lõpetanud. Inimesed loevad rohkem, aga meie

keelejuhid polnud peale laulu- või jutluseraamatu enamasti ühtki muud raamatut lugenud.

Nii et eesti murretele on hoobi andnud üldhariduslik koolisüsteem?
Paratamatult. Võib-olla siin mõni vana memm või taat veel tahab oma külas vanast keelest kinni hoida. Aga isegi kui ta tahab, siis ta ei saa, sest ka maainimese jaoks on elu nii muutunud, just sõnavara. Igas majas on olemas raadiod ja telerid, peab neid kuidagi nimetama, aga nende jaoks ei ole enam murdesõnu. Minul valutab süda praegu rohkem eesti keele pärast, see tuleb eelkõige säilitada. Murded on head ja toredad asjad, aga nende aeg on ümber saamas.

See keel, mida praegu nimetatakse murdeks, pole Teie meelest enam õige murre.

Loomulikult ei ole. See, mida võrakesed praegu teleris ja raadios räägivad, pole ju enam puhas murre, see on rikutud murre, pole ta kirjakeel ega murre.

Mis murre on Teile kõige hingelähedasem?

Raske ütelda. Vast Hargla, kuigi sellega ma olen kõige vähem tege- mist teinud.

Mida murdealast võiks veel teha, on Teil südamel mõni uurimis- teema?

Lõuna-Eesti osas on avarad uurimisvõimalused. Aga küll oleks tore, kui me need materjalid, mis meil arhiivis lintidel on, saaks litereeri- tud ja trükkis avaldatud. Mida rohkem sealt suudaks publitseerida, seda parem.

Küsitlenud

Mari-Liis Kalvik ja Mari-Epp Tirkkonen

R a a m a t u d

2005.–2006. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. VII köide, 1. vihik (varjutama – vunk). VII köite peatoimetajad: Rudolf Karelson, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005. 208 lk

Berthold Forssman, Wörterbuch Estnisch-Deutsch. Eesti-saksa sõnaraamat. Bremen: Hempen Verlag, 2005. 1101 lk

Eve Raeste, Valentina Ššadneva, Eda Vaigla, Natalija Karasjova, Vene-eesti tervishoiu ja sotsiaaltöö sõnastik. Русско-эстонский медицинский и медико-социальный словарь. Toimetanud Tiiu Erelt. Tartu, Paide: Kuma, 2005. 216 lk

Valik ülddidaktika termineid (2): kontroll ja hindamine. Koostanud Viivi Maanso ja Inge Unt. Tallinna Ülikool. Tallinn: TLÜ Kirjastus. 68 lk

Enn Veldi, Irina Külmoja, Oksana Palikova, Ursula Erik, Vene-eesti turismi- ja puhkesõnastik. Русско-эстонский словарь по туризму и отдыху. Toimetanud Tiiu Erelt. Tartu, Paide: Kuma, 2005. 164 lk

Uurimused ja käsiraamatud

Keelekaitaja. Eesti Keele Kaitse Ühingu kogumik nr 5. Tegevtoimetaja Leo Kaagjärv. Tartu, 2005. 92 lk

Liina Lindström, Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 16, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, 188 lk.

Rõivaste ja tekstiiltoodete märgistamine. Käsiraamat. Eesti Rõiva- ja Tekstiililiit. Tallinn, 2005. 137 lk

Andrus Saareste, Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elust-olust. Näiteid eesti keelest ja meelest 1524–1958. Koostanud Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006. 494 lk

Suur maailma atlas. Eesti entsüklopeedia kaardiköide. Väljaande peatoimetaja **Hardo Aasmäe**. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005. 285 lk

Tekstid ja taustad IV. Tekstiliigivaatlusi. Toimetanud **Reet Kasik**. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 29. Tartu, 2005, 119 lk

Ferdinand Johann Wiedemann, Grammatik der Estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache. 660 lk

Varem ilmunud

Irma Boncamper, Tekstiilkiud. Käsiraamat. Eesti Rõiva- ja Tekstiililiit. Tallinn, [ilmumisaasta puudub]. 323 lk

Eckhardt van den Hoogen, Klassikalise muusika ABC. Tuntud heliloojaid ja nende teoseid. Saksa keelest tõlkinud Heino Pedusaar. Tallinn: Tänapäev, 2004. 336 lk

Anne Iburg, Vürtsileksikon. Päritolu. Maitse. Kasutamine. Retseptid. Tõlkinud Kyllikki ja Enn Toom. Tallinn: Maalehe Raamat, 2003. 301 lk

Mati Lilleväli, Piibli nimede leksikon. Tallinn: Logos, 2000. 264 lk

Andrea Rausch, Brigitte Lotz, Maitsetaimede leksikon. Kasvatamine. Köök. Kosmeetika. Tervis. Saksa keelest tõlkinud Virve Roost. Tallinn: Maalehe Raamat, 2004. 301 lk

K r o o n i k a

2005.–2006. aasta keelesündmusi

- 06.12.2005 Tartus peeti Wiedemanni juubeliaasta lõpetamise konverents. Ettekandeid: Huno Rätsep „Ferdinand Johann Wiedemann ja Tartu ülikool”, Heli Laanekask „Wiedemanni grammatika tõlkimise probleeme”, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop „Wiedemanni grammatika faksiimileväljaande esitlus”, Jüri Valge „Ferdinand Johann Wiedemann 2005”.
- 08.–09.12.2005 Kuussaares peeti Johannes Aaviku Seltsi, Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna ja Saaremaa Muuseumi korraldusel Johannes Aaviku 125. sünniaastapäevale pühendatud rahvusvaheline konverents „Tõlkimine kui kultuuri osa”. Ettekandeid: Leena Huima „Johannes Aavik ja soomepärasused 1968. aastaväliseesti piiblitõlkes”, Jaan Õispuu „Keeleuuendus ja tõlkekirjandus eesti ja karjala Aunuse näiteil”, Peep Nemvalts „Eesti konarkeelest mõnuskeelde. Või vastupidi?”, Pille Eslon „Tõlkekriitikast teksti kõrvutavlingvistilise analüüsi valguses”, Ivar Sinimets „Soome tõlketeoreetilise mõtte arengust: Holz-Mänttari, Tirkkonen-Condit, Vehmas-Lehto, Oittinen”, Andres Ehin „Luule tõlkimise valu ja võlu”, Tiina Talts „Hispaania luule eesti keeles: tõlgitava kultuuri mõju tõlkivale kultuurile”, Arvo Valton „Soome-ugri rahvaste kirjanduse tõlked eesti keelde”, Maria-Magdalena Jürvetson „Rahvapärased linnunimetused eesti ja soome keeles”, Marju Torp-Kõivupuu „Võru keelest kirjakeelde, kirjakeelest võru keelde”, Kaia Sisask „Prantsuse keelest ja stiilist noor-esteetiliselt unelmais”, Kait Tamm „Tõlkenormid ja tõlkija orientatsioon Aaviku Poe-tõlgetes”, Lembit Vaba „Vastu puud nii mis kõmdi. Oskar Lutsu „Kevade” soome, läti ja leedu tõlgetest”; vaatmikud: Anne Lange „Olin Aavikust veel aaviklikum. Ants Orase proosatõlgete keelest”, Peep Nemvalts „Uuteid uhmal ja unarul”.

- 22.12.2005 Tartu ülikoolis peeti järjekordne tekstipäev. Ettekanded: Krista Kerge „Ametikirjad ja mis seal sees leida on”, Kersti Lepajõe „Õpilaste registri- ja stiilitajust (riigieksamikirjandite põhjal)”, Merle Kaldjärv „Väited ja tõestused riigieksamikirjandites”, Katrin Aava „Kriitiline diskursuseanalüüs varjatud õppekava uurimiseks”, Katre Kasemets „Päevalehtede teatritrensioonide retoorikast”, Tiina Alekõrs „Isikustamise piirid”, Ille Rohtlaan „Metafoorid meediatekstis”, Katrin Mandra „Deontiline modaalsus poliitikute arvamuskirjandites”, Reet Kasik „Nominalisatsioon tekstimoodustusvahendina ajalehe uudistes”.
- 28.02.2006 Tallinnas Eesti Teaduste Akadeemia saalis peeti Peeter Saari juhatusel seminar „Eesti teaduskeel ja terminoloogia – kuidas edasi?”. Ettekanded: Peeter Tulviste „Sissejuhatav meenutus keelediskussiooni algusest”, Peeter Päll „Terminoloogiatööst eesti keele instituudis”, Henn Käämbre „Eestikeelsest füüsikaterminoloogiast”, Väino Sinisalu „Eesti meditsiinterminoloogia ja meditsiini teaduskeel – hetkeseis ja tulevikunägemus”, Mati Abel „Eestikeelse matemaatilise terminoloogia kujunemisest ja hetkeseisust”, Jakob Kübarsepp „Teaduskeele ja terminoloogia arendamine Tallinna tehnikaülikoolis”, Jaak Kangilaski „Eesti teaduskeele edendamine Tartu ülikoolis”, Urmas Sutrop „Põhimõttelistest ja strateegilistest probleemidest, tuginedes eesti keele arendamise strateegiale ning mõnedest lingvistilistest probleemidest ja ohtudest”.
- 12.03.2006 Tartus peeti Vanemuise Seltsi ja Eesti Keele Kaitse Ühingu korraldusel ja emakeelepäeva tähistuseks ettekandekoosolek: Ingrid Rüütel „Eesti meelest ja keelest”, Tiiu Erelt „Eesti terminoloogia läbi XX sajandi”, Jüri Valge „Eesti keele arendamisest aastail 2004–2006”, Tõnu Tender „Eesti keel Euroopa Liidu keeltapaabelis”.
- 01.04.2006 Peterburis Eesti konsulaadis peeti järjekordne eesti keele päev, mille korraldasid Emakeele Selts, Eesti haridus- ja teadusministeerium, Peterburi Eesti Kultuuriselts ja Eesti Vabariigi peakonsulaat Peterburis. Ettekanded: Maria-Maren Sepper „Emakeele Seltsi 86 tegevusaastat”, Jüri Valge „Eesti keele arendamine 2004–2006”, Tiit Rosenberg „Peterburi eesti patrioodid”, Mart Velsker „Eesti kirjandus XXI sajandil”, Karen Kuldnook „Põhjusi eesti keele õppimiseks ja raskusi keele õppimisel”, Eva Velsker „Kuidas rääkida ajast: üks päev ja igal öösel”.